

QUO VADIS CROATIA - Neke karakteristike momenta razvoja u svijetlu turbulentnih događanja u zemlji i svijetu - Kako dalje? - Hrvatska na putu u Europsku uniju -

Jurčić, Ljubo; Vojnić, Dragomir

Source / Izvornik: **Ekonomski pregled, 2009, 60, 754 - 787**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:213:601835>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-11-27**

Repository / Repozitorij:

[The Institute of Economics, Zagreb](#)

Ljubo Jurčić*
 Dragomir Vojnić**

UDK 338.2:339.54(497.5)
 JEL Classification F01, F20, N10, O11, O25
 Izvorni znanstveni članak

QUO VADIS CROATIA

- Neke karakteristike momenta razvoja u svijetlu turbulentnih događanja u zemlji i svijetu - Kako dalje? - Hrvatska na putu u Europsku uniju -

Hrvatska je u predtranzicijskom razdoblju imala jedno od najrazvijenijih gospodarstava. U tranzicijskom razdoblju njen sporiji razvoj u odnosu na većinu ostalih tranzicijskih zemalja posljedica je rata i atipičnog modela privređivanja. Atipični model privređivanja stvorio je makroekonomsko okruženje u kojem su domaći proizvodi izgubili, ili nisu mogli steći konkurentsku prednost. Jeftinija strana roba i jeftini strani krediti rezultirali su većom potrošnjom od proizvodnje, što je Hrvatsku dovelo u položaj visoko zadužene zemlje. Visoki vanjski dug je glavna prepreka daljnjem razvoju Hrvatske. Rješavanje te prepreke nalazi se u usklađivanju makroekonomske politike s industrijskom politikom i politikom ravnomjernog regionalnog razvoja. Ove politike trebaju stvoriti uvjete u kojima će se isplatiti raditi, proizvoditi i izvoziti. Uvjeti koji potiču masovno poduzetništvo, kao temelj tržišne ekonomije, uz obrazovanje za nove tehnologije i očuvanje okoliša uvjeti su za dugoročni gospodarski rast i društveni razvoj Hrvatske.

Ključne riječi: atipični model privređivanja, vanjski dug, industrijska politika, održivi razvoj.

* Lj. Jurčić, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i predsjednik Hrvatskog društva ekonomista.

** D. Vojnić, znanstveni savjetnik emeritus Ekonomskog instituta, Zagreb i počasni član Predsjedništva Hrvatskog društva ekonomista.

Rad je prvobitno objavljen u Zborniku sa XVII. savjetovanja hrvatskih ekonomista održanog u Opatiji 11.-13. XI. 2009.

1. Uvod

Rad je nastavak tradicije pisanja za tradicionalno savjetovanje hrvatskih ekonomista pod općim naslovom Quo Vadis Croatia.

Posebni naslov odnosi se na neke karakteristike momenta razvoja. Posebna pozornost posvećena je manifestaciji kriznih pojava i to posebno na općem planu u svijetu, i na posebnom planu u Hrvatskoj. U tom se kontekstu i samo po sebi nameće pitanje kako dalje.

Naslov uvodne teme na prošlogodišnjem savjetovanju je bio veoma specifičan. Od "Hrvatskog glavničara" do "Globalizacije i nove ekonomije", Hrvatska na putu u Europsku uniju. U vrijeme definiranja ovog naslova nismo imali u vidu, a nismo ni mogli imati dva momenta:

Prvi se odnosi na dalje veliko zaoštavanje proturječnosti temeljnih institucija naše civilizacije, tržišta i demokracije. Također nismo adekvatno sagledali i pretpostavili tako snažno zaoštavanje osnovne proturječnosti kapitalizma koja se manifestira u društvenom radu (radnika) i privatnom prisvajanju (kapitalista). U tom kontekstu nismo imali još dovoljno osnova za pretpostavku da će se krizne manifestacije, posebno u SAD, događati u istim pojavnim oblicima i istoj snazi kao i u tridesetim godinama prošlog stoljeća. Iskustvo prošlog stoljeća je uvelike pomoglo kapitalizmu, kao društveno-ekonomskom vladajućem sustavu da nešto djelotvornije i brže počne ublažavati teške potrebe i svekolike krizne turbulencije u financijskoj i realnoj sferi gospodarstva i društva. Veliki problemi su međutim još uvijek pred nama, a ne za nama.

Drugi moment koji u vrijeme pisanja prošlogodišnjeg priloga nismo u dovoljnoj mjeri sagledali odnosi se na prijem Hrvatske u Europsku uniju. Ne ulazeći dublje u ovaj sklop problema ipak treba spomenuti neke momente kako si sami pred sobom ne bi stvarali krive ili nedovoljno izdiferencirane predodžbe o događanjima u kontekstu našeg prijema u Europsku uniju.

2. Hrvatska na putu u Europsku uniju

Hrvatska je uz Sloveniju, bila neupitno najbolje pripremljena za ulazak u Europsku uniju. Program tranzicije s kojim je počela Slovenija pripremili su u vrijeme djelovanja Ante Markovića i Kire Gligorova zajednički i slovenski i hrvatski ekonomisti. Slovenska je politika taj program prihvatila, a Hrvatska je taj program odbila. Valja ipak spomenuti nešto drugačiju politiku u vrijeme premijera Stjepana Mesića i Josipa Manolića. Međutim, problemi u vezi sa zaostajanjem

za Slovenijom u pogledu prijema Hrvatske u Europsku uniju bili su najtješnje povezani s međunarodnom izolacijom Hrvatske, pa i tihim sankcijama tijekom devedesetih.

Relativiziranje odnosa prema antifašizmu je također odigralo svoju ulogu. Na to su naše ekonomiste upozoravali kolege iz drugih zemalja na brojnim međunarodnim znanstvenim skupovima posvećenim zemljama u tranziciji. Posebno valja spomenuti dva velika skupa, odnosno kongresa. Prvi skup se odnosi na kongres ekonomista Europske unije koji je bio posvećen prijemu zemalja u tranziciji u Europsku uniju. U to su se vrijeme kao kandidati spominjale samo tri zemlje: Češka, Mađarska i Poljska. Kada smo kao jedini referenti iz zemalja u tranziciji zapitali što je sa Slovenijom i Hrvatskom, Slovenija je lako prošla i ekonomske i političke kriterije. Hrvatska je relativno lako prošla ekonomske kriterije, ali veoma teško političke. Ipak su u zaključcima kongresa, pored spomenute tri zemlje uvrštene i Slovenija i Hrvatska. I premda je to bio znanstveni, a ne politički skup, Slovenci su sve to dobro iskoristili. Sve se to događalo godine 1994. u mjesecu rujnu na University of Exeter, Engleska. Osam godina kasnije godine 2002. održan je u Lisabonu svjetski kongres ekonomista na kome je Romano Prodi imao uvodno izlaganje o prijemu novih srednjoeuropskih zemalja u Europsku uniju. Nakon izloženog referata koji je trajao više od jednog sata Romano Prodi se pred novinarima i televizijskim kamerama zadržao u razgovoru samo s hrvatskom delegacijom. Govorio je da je i njemu osobno žao što nas nije mogao pročitati među drugim novoprimitljenim zemljama. Dao je na znanje da smo na dobrom putu, ali da smo zakasnili s pripremama. To je bilo godine 2002., a sada je godina 2009. kada su se među članovima Europske unije našle i Rumunjska i Bugarska, a Hrvatska je još uvijek na čekanju. Bez obzira na sve tekuće probleme s time u vezi najgori bi zaključak bio da nas svijet mrzi. Jer taj manje ili više apstraktan svijet nikoga niti a priori voli niti a priori mrzi. Raspoloženje svijeta je u krajnjoj liniji uvijek odraz događanja kod nas samih. Događanja tijekom devedesetih su neupitno nanijela velike svekolike štete Hrvatskoj. Na sreću Hrvatska je ove godine (2009.) postala član NATO-a. Valja se nadati da će za godinu ili dvije ipak ući i u Europsku uniju. A to znači da će u sasvim dogledno vrijeme prestati naše pisanje pod općim naslovom "Quo Vadis Croatia" i "Hrvatska na putu u Europsku uniju".

Sada je najvažnije da Hrvatska nastavi sve pripreme za što brže priključenje Europskoj uniji.

Ekonomska znanost mora u sklopu svoga doprinosa za što boljim ekonomskim uključivanjem Hrvatske u Europsku uniju posebnu pozornost posvetiti čitavom kompleksu pitanja i problema koji se odnose na uključivanje Hrvatske u Europsku monetarnu uniju.

3. Krizna događanja u suvremenom svijetu u svjetlu političke ekonomije

Krizna događanja u suvremenom svijetu imaju duboke političko-ekonomske korijene. To pokazuje i potvrđuje u najširem smislu i čitava ekonomska povijest. A ekonomska povijest je tijesno povezana s poviješću političke ekonomije. U tom se smislu može reći da je ekonomska povijest u isto vrijeme (u jednom širem kontekstu) i povijest političke ekonomije. A kao što je poznato, povijest političke ekonomije je u stvari povijest vlasništva, odnosno društvenih odnosa.

Tijekom proteklog stoljeća dolazilo je do velikih promjena i u sferi vlasništva i u sferi društvenih odnosa. Našu ćemo pozornost međutim ograničiti na nešto noviju povijest naše civilizacije. Središnje institucije te novije povijesti naše civilizacije su tržište i demokracija. U ozračju proturječja ovih dviju središnjih institucija naše civilizacije, odvijala su se sva velika prijelomna događanja tijekom više proteklih stoljeća. To se posebno odnosi na proteklo 20. stoljeće.

U tome je kontekstu i premda je to opće poznato potrebno spomenuti sadržaj osnovnih proturječja središnjih institucija naše civilizacije, tržišta i demokracije. Dobra strana tržišta je što nagrađuje one sposobne i uspješne i kažnjava one manje sposobne i neuspješne. Općenito se može reći da temeljna kvaliteta marketinga i menadžmenta, odnosno poduzetnika i poduzetništva dolazi do svog posebnog izražaja upravo temeljem ove karakteristike tržišta. Međutim isto tako kao što nagrađuje dobre i uspješne, tržište kažnjava manje sposobne i neuspješne.

Druga, manje dobra karakteristika tržišta je da u svom slobodnom djelovanju ima za rezultat da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. To se događa i na domaćem i na međunarodnom planu.

Dobra strana demokracije je u tome da osigurava sigurnost i jednaka prava svih građana. Ova se karakteristika tiče samo opće pravne ravnopravnosti svih ljudi. Međutim, kada su u pitanju socijalna prava i načela socijalne pravde, onda je demokracija kao takva neutralna. Konkretna rješenja u konkretnom slučaju jedne države ovise o političkoj volji, a to znači o odnosu političke moći i stranačke strukture političke vlasti.

Pod utjecajem spomenutih čimbenika, ili još bolje rečeno spomenutih proturječja, događali su se svi veliki prijelomni događaji tijekom proteklog stoljeća. To se odnosi i na velike društvene promjene u smislu promjene društveno-ekonomskih sustava i na velike ekonomske krize od kojih je druga u okviru osam posljednjih desetljeća upravo u tijeku.

4. Prijelomna događanja društveno-ekonomskih sustava na zapadu

Činjenica da su se velika svekolika prijelomna događanja tijekom proteklog stoljeća, pa sve do danas, događala u svjetlu proturječnosti dviju središnjih institucija naše civilizacije nije ni nova ni nepoznata.

Međutim, taj kompleks problema je bio i ostao posebno interesantan u novije vrijeme kada su se događali, gotovo u isto vrijeme, i veliki potresi u ekonomskim kretanjima i velike promjene u društvenim odnosima. Tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća posebnu pozornost na ovaj kompleks problema usmjerilo je Vijeće za ekonomska istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Zasluge za tu pozornost treba posebno pripisati predsjedniku spomenutog Vijeća akademiku Jakovu Sirotkoviću, a isto tako i Stjepanu Bratku.¹

Djelovanje tržišta i demokracije na društvene sustave u Europi je krajem dvadesetih godina prošlog stoljeća bilo veoma različito. Sve je ovisilo o stanju i kretanju odgovarajućih relevantnih političkih snaga. A to znači političkih stranaka i sindikalnih pokreta. Relevantna ponašanja u razvijenoj Zapadnoj Europi i manje razvijenoj Istočnoj Europi bila su, moglo bi se reći, dijametralno oprečna. Političke snage u Zapadnoj Europi tražile su kompromis između svojih stavova o zaštiti rada i kapitala uvažavajući povijesno značenje i djelovanje i tržišta i demokracije, ali i uz uvažavanje, određenog stupnja primjene načela socijalne pravde temeljem principa solidarnosti. To je bila osnova za početak razvitka društva blagostanja. Na tim je temeljima kasnije nastala Europska zajednica i nakon nje Europska unija. U to su vrijeme nastale i velike promjene u utjecaju pojedinih ekonomskih doktrina. Umjesto dominirajuće uloge liberalne ekonomije i nevidljive ruke Adama Smitha (što je sve uvjetovalo veliku krizu tridesetih) prevladala je nova doktrina Johna Maynarda Keynesa.

Simbolika njegove vidljive ruke označavala je aktivnu ekonomsku politiku i planiranje. Razdoblje društva blagostanja trajalo je sve do početka osamdesetih. To je razdoblje najstabilnijih i najboljih odnosa između rada i kapitala. Imajući u vidu veliku ulogu i važnost svih čimbenika koje stavljamo pod zajednički nazivnik tehnološkog determinizma, treba posebno spomenuti neke relevantne momente.

Društvo blagostanja se rodilo na temelju nasljeđa prve i druge, a posebno treće tehnološke revolucije. Ekonomska je znanost tijekom prve i druge tehnološke revolucije kvalitetu razvitka obično mjerila i ocjenjivala na osnovi učešća porasta produktivnosti rada u ukupnom porastu bruto domaćeg proizvoda. U vrijeme

¹ Temeljem ovih inicijativa Jakova Sirotkovića i Stjepana Bratka Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti organizirala je godine 2000. u Varaždinu veliki međunarodni skup. Detaljnije informacije o tom skupu mogu se dobiti u knjizi Stjepana Bratka et al., eds., *Tržišna demokracija u Hrvatskoj, stanje i perspektive*, HAZU, Zagreb/Varaždin, 2000.

treće tehnološke revolucije (koju karakteriziraju generičke tehnologije) mjerenje kvalitete razvitka se obično temeljilo na primjeni proizvodnih funkcija koje pokazuju koliki doprinos rastu društvenog proizvoda su dali pojedinačno rad, kapital i tehnološki napredak.

Sedamdesetih i osamdesetih godina nastaje temeljem fundamentalnih otkrića i primjene nove tehnologije, četvrta tehnološka informatička revolucija. Glavni kriteriji za ocjenu kvalitete razvitka postaje učešće ICT čimbenika, tj. informacijsko, komunikacijskih tehnologija u stopi rasta bruto domaćeg proizvoda. Stabilnost odnosa rada i kapitala tijekom treće tehnološke revolucije i postojanja društva blagostanja, temeljila se na činjenici da je kapital dijelio sa radom, barem jedan dio benefita koji su nastajali primjenom novih tehnologija. Pojava četvrte tehnološke informatičke revolucije međutim mijenja ove relativno uravnotežene odnose u raspodjeli između rada i kapitala. Nova tehnološka revolucija, pod utjecajem robotizacije i svega onoga što se stavlja pod zajednički nazivnik "Artificial Intelligence" vrši veliki pritisak na promjene karaktera tržišta rada. Nameće sve veću fleksibilnost u sferi "firing hiring" što znači sve veća prava na strani kapitala i sve manja prava na strani rada. U takvoj situaciji se bitno mijenjaju i karakteristike centara moći i odnosa odgovarajućih političkih snaga. Kapital postaje sve centraliziraniji i organiziraniji. Nasuprot tome rad postaje sve decentraliziraniji i sve neorganiziraniji. To se sve više odražava i na utjecaje političkih stranaka u pojedinim integriranim strukturama. Uvjetno govoreći desnica postaje sve jača, a ljevica sve slabija. To ima svoje konkretne utjecaje i na raspodjelu benefita između rada i kapitala.

Umjesto ranije relativno uravnotežene raspodjele benefita koji dolaze sa naslova novih tehnoloških dostignuća javlja se nešto sasvim suprotno. Ogromni profiti i super profiti koji nastaju temeljem snažnih utjecaja ICT čimbenika sve više bogate već prebogati kapital. Rad ne samo da po toj osnovi ništa ne profitira i dobiva nego se razina plaća i nadnica još i osjetno smanjuje.

Drastični primjeri tijekom takvog slijeda stvari su se najizrazitije pokazali u Americi gdje su ICT čimbenici imali i najveće utjecaje na snažni rast profita i super profita. Takvo stanje stvari nije moglo, na dugi rok, ostati bez velikih problema. Jer radi se zapravo o drastičnoj manifestaciji temeljne proturječnosti kapitalizma, a to je društveni rad i privatno prisvajanje. Reforma društva blagostanja je pod utjecajem četvrte tehnološke informatičke revolucije u periodu od svega par decenija pokazala svoje ružno lice. Dominacija ekonomskog neoliberalizma je doživjela svoj neizbježan slom kojeg su ekonomisti i očekivali. Početak velikih lomova je, po prirodi stvari, uslijedio u SAD.

Najdrastičnija događanja opet po prirodi stvari, uslijedila su u bankarskom hipotekarnom sektoru povezivanom sa tisućama milijardi prometa nekretnina, posebno stanova. Nedostatak minimuma solidarnosti (što je inače bio temelj društva

blagostanja) posebno je došao do izražaja u najbogatijoj zemlji SAD. Ovoga su ljeta svijet obišle (a vjerojatno i potresle) televizijske slike iz Amerike. Prikazana su nova šatorska naselja u kojima stanuju cijele obitelji koje su zbog krizom nametnutih problema redovite otplate dugova izbačene iz svojih kuća. Čuli su se komentari ljudi u šatorima kako su do jučer imali lijepe kuće automobile i ostalo, a sada su sa obiteljima ostali na cesti, odnosno pod šatorom bez ičega. Ovakve pojave u prebogatoj Americi navode na razmišljanje o tome što se to događa sa suvremenim svijetom koji je i u onom njegovom najrazvijenijem dijelu sukobljen sa velikom krizom i u financijskoj i u realnoj sferi.

Da li je to opća kriza kapitalizma ili nešto drugo. Ovakav slijed događanja su predviđali ili barem na te opasnosti upozoravali najveći svjetski umovi i najveće svjetske vertikale našeg vremena. Posebno valja spomenuti Josepha Stiglitz i papu Vojtilu. Osnovne poruke i jednog i drugog su bile i ostale da se održivi razvoj na planeti zemlje bez sve veće uloge načela solidarnosti ni teorijski ne može ostvariti. Posebno značenje u kontekstu velikih svjetskih kriznih perturbacija i turbulencija dobiva socijalni nauk katoličke crkve koji u osnovi predstavlja najveće upozorenje pape Vojtila da bez snažne uloge načela solidarnosti svijet ne može opstati. Prema tome, pitanje da li kapitalizam bez većih promjena može preživljavati sve veće krize i ne mora u ovom momentu biti od odsudnog značaja. Ali ono što mora biti od najvećeg značaja i što svi centri moći moraju prepoznati to je činjenica da su rezultati reforme društva blagostanja porazni. A to znači da uloga načela solidarnosti koja je imala odlučnu ulogu u društvu blagostanja mora tu ulogu opet dobiti.

Ranija razmatranja uloge središnjih institucija naše civilizacije, tržišta i demokracije u organizaciji gospodarstva i društva su pokazala da je uloga načela solidarnosti pitanje političke volje. Ako je to tako onda sve svjesne, znanstvene, političke i uopće subjektivne snage u svakom društvu se moraju usmjeriti na stvaranje takvih uvjeta života i rada u kojima će načelo solidarnosti imati veoma veliku ulogu. Ne radi se u osnovi o nečem novom. Takvo je društvo do jučer već postojalo i u okvirima Europske unije veoma dobro i uspješno funkcioniralo. U skandinavskim zemljama još uvijek funkcionira. Sve u svemu reforma društva blagostanja nije predstavljala veliko zlo samo za zemlje u tranziciji nego i puno šire od toga. Primjeri SAD to najbolje potvrđuju.

Sve ove spoznaje nisu ni sasvim nove ni sasvim nepoznate. Važno je međutim da ove spoznaje u konkretnim odlukama ozbiljno uzimaju u obzir svi oni centri moći i sve one snage koje vladaju suvremenim svijetom. To bi se moralo uvažavati i u Ujedinjenim narodima i u Europskoj uniji, i u Europskom parlamentu i u svim političkim strankama, posebno onima u najutjecajnijim zemljama kao što su SAD i Japan. Valja se nadati da će ove spoznaje postupno dolaziti i do novih svjetskih centara moći. To se posebno odnosi na Kinu i Indiju.

Važno je adekvatno valorizirati činjenicu, na koju relevantni svjetski znanstvenici posebno ukazuju, da bez davanja odgovarajuće uloge načela solidarnosti nema i ne može biti trajnog održivog razvoja ni u segmentima ekonomije, ni u segmentima socijale ni u segmentima ekologije. Bez realnog uvažavanja svih ovih problema, u svijetlu jačanja uloge načela solidarnosti, sudbina suvremenog svijeta, u kome već sada oko 50% stanovništva živi na granici snošljivosti između dobra i zla, biti će svakim danom sve teža i neizvjesnija. Razvijene zemlje moraju u svemu tome služiti kao primjer. Revitalizacija društva blagostanja, posebno u europskim okvirima gdje je ta tradicija najveća i najduža, morala bi poslužiti kao poticaj i primjer svima drugima.

5. Hrvatsko gospodarstvo, dostignuta razina razvoja i problemi

U prilogu našeg prošlogodišnjeg opatijskog savjetovanja smo bacili jedan veoma opći pogled na razvoj Hrvatske u posljednjih 150 godina. Počeli smo od vremena Eugena Kvaternika i njegovog "Hrvatskog glavničara". U okviru promatranih 150 godina Hrvatska je najveći dio i najvišu razinu svoga razvoja postigla u razdoblju od 1950. do 1980. U tom je razdoblju Hrvatska u sklopu bivše zajedničke države Jugoslavije, po kriterijima Ujedinjenih naroda ušla u skupinu od 10 novoindustrijaliziranih zemalja.

Najbržu dinamiku rasta Hrvatska je imala na samom početku pedesetih. Stopa rasta društvenog proizvoda u tom prvom deceniju je iznosila 9%, pa je uz stopu investicija od 16,7 i kapitalni koeficijent od 1,9 to bio ne samo najbrži nego i najdjelotvorniji period razvoja. U drugoj deceniji tijekom šezdesetih je stopa rasta društvenog proizvoda iznosila 6,3 uz stopu investicija od 18,8 i kapitalni koeficijent od 3,0. U trećem deceniju tijekom sedamdesetih je uz stopu investicija od 21,0 i kapitalni koeficijent od 3,9 ostvarena stopa rasta od 5,4.

Tijekom osamdesetih je nastupila stagnacija i stopa rasta društvenog proizvoda je iznosila svega 0,1. Za cijeli četvero decenijski period je sa stopom investicija od 18,2 i kapitalnim koeficijentom od 3,6 ostvarena stopa rasta društvenog proizvoda od 5,1. Stagnacija tijekom osamdesetih je prosječnu stopu rasta za cijeli period osjetno smanjila. U pogledu stagnacije tijekom osamdesetih treba posebno naglasiti njenu specifičnost koja se je odnosila na krizu upravljanja. Ustavom iz godine 1974. je praktično počeo djelovati svojevrsni savez država. Sva vlast osim vojske i vanjskih poslova je bila u rukama republika. Nestankom Tita sa političke scene nastali su problemi, odnosno kriza upravljanja. Najvažnija tvorevina Ustava iz 1974. je bila da republika postane država iz koje se temeljem vlastitog suvereniteta mogu u slučaju želje i potrebe isključiti pojedine republike iz saveza sa ostalim republikama i državama. Jedan od autora ovog priloga (Dragomir Vojnić)

je ove probleme predviđao u vrijeme sudjelovanja u pripremi Ustava iz godine 1974. a isto tako i krizu upravljanja iskusio, kao član trija uz Sergeja Kraighera i Kiru Gligorova, u vrijeme pripreme i izrade Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije tijekom osamdesetih.

Sve navedeno govori u prilog ocjene da smo period stagnacije imali od početka osamdesetih do sredine prvog decenija ovog novog stoljeća. A to je period od 25 godina, odnosno četvrt stoljeća. Nedostatak odgovarajuće statističke dokumentacijske osnove nam ne dozvoljava da primijenimo ista mjerila koja smo primijenili za prethodni period od četiri decenije. Ako bi u jednoj veoma gruboj aproksimaciji ocjenjivali dostignutu razinu razvoja koncem sedamdesetih i početkom osamdesetih u današnjim eurima po paritetu kupovne moći, ta bi se cifra kretala negdje između 12500 i 13000 eura po glavi stanovnika. A tu smo razinu razvoja dostigli negdje oko 2004. i 2005. godine.

Razumije se, ovdje se radi samo o materijalnom razvoju dok je pitanje društvenog blagostanja još u zaostatku. U tako aproksimiranim ocjenama i komparacijama pitanje naših današnjih vanjskih dugova je poseban problem. Tijekom osamdesetih, čak i u vrijeme parnih i neparnih dana za kupovinu benzina, naš je vanjski dug bio prava "hlebinska naiva" prema današnjem vanjskom dugu. To je zapravo bila umjetno izazvana dužnička kriza jer se kapital uplašio da nakon smrti Tita nitko više neće vraćati dugove. A to se ipak nije dogodilo.

6. Početak tranzicije i razvoj tijekom devedesetih i dalje sve do danas

Prvi veliki međunarodni znanstveni skup na temu tranzicije i privatizacije održan je u proljeće 1991. u SAD. Skup je organizirao The Hoover Institution i Stanford University. To je poznata znanstvena institucija koja radi na projektima koji su od posebnog interesa za State Department i White House. Na skup su bili pozvani predsjednici i potpredsjednici vlade i znanstvenici iz svih zemalja u tranziciji.

Amerikanci su veliku pozornost posvetili ovom skupu koji je trajao više dana. Bili su pozvani i američki nobelovci ekonomisti. Skupom je moderirao George Shultz, poznat i kao ministar vanjskih poslova u Reaganovoj administraciji. Poznao je dosta naše ekonomske i političke prilike. Pohvalno se izrazio o našim premijerima Milki Planinc i Anti Markoviću, koje je i osobno poznao. Američki znanstvenici su posebnu pozornost posvetili davanju savjeta a isto tako i upozorenja, posebno ona koja su se odnosila na privatizaciju putem prodaje domaćeg kapitala strancima. Nobelovac Milton Friedman je rekao da kada se proda tvornica kobasica onda to znači prodaju tijela. A kada se prodaje banka

onda to znači prodaju i duše i tijela. Na koncu savjetovanja je moderator George Shultz (uživo pred CNN kamerama) dao ocjene o svakoj zemlji u tranziciji. Kada se na kraju svog izlaganja obratio nama, rekao je da nas nisu nikada ni ubrajali u socijalistički svijet.

Dao je najljepše pohvale o našim reformskim dostignućima. Rekao je da imamo veoma dobre uvjete da se kao "Savez država" veoma brzo priključimo Europskoj uniji. To su, u svakom slučaju, bile najbolje ocjene koje su na tako visokoj razini izgovorene na jednom međunarodnom ekonomskom i političkom skupu.

Kada je već izgledalo da će u vrijeme Vlade Ante Markovića i aktivnog djelovanja Kire Gigorova (pa i jednog od autora ovog priloga) doći do opće pluralizacije i demokratizacije postojećeg društveno ekonomskog i političkog modela privređivanja i upravljanja, umjesto toga uslijedila je eksplozija balkanskog nacionalizma. Razočaranje je bilo opće i na širem planu u Europskoj uniji i na domaćem planu.

Očekivanja Zapada su bila da će se bivša zajednička država Jugoslavija, kao savez država priključiti Europskoj uniji. U tu su svrhu Vladi Ante Markovića bila ponuđena dodatna sredstva za ostvarivanje reforme u iznosu od 6,5 milijardi USA\$. Svi predsjednici novoformiranih republika kao država, osim jednog, takvu su soluciju podržali. Izostanak podrške jednog, srpskog predsjednika, je takav, moglo bi se reći sretan tijek događanja onemogućio. Umjesto Europske unije uslijedio je nametnuti rat. Posljedica su opće poznate.

Valja reći da su prvi dani pluralizacije i demokratizacije bili obećavajući. Prijedlog za pluralističko demokratske promjene u Hrvatskom su Saboru pripremale vodeće reformske snage u Republici Hrvatskoj na čelu sa Račanom i SDP-om. Izbore je dobila jedna nova politička stranka, Hrvatska demokratska zajednica. Ova je stranka na početku imala populistički karakter. Zajednička ideja je bila samostalna Republika Hrvatska, a sve je drugo bilo različito. Od fašizma do antifašizma. Na sreću ova je stranka kasnije reformirana u normalnu građansku stranku desnog centra što je doprinijelo stabilizaciji hrvatske političke scene.

Međutim, u međuvremenu su se tijekom devedesetih opće prilike u Hrvatskoj mogle ocijeniti kao veoma nepovoljne. Ono što je neupitno bilo dobro, to je plebiscitarna odluka ogromne većine hrvatskih građana u prilog samostalne države Republike Hrvatske. Za sve što se kasnije događalo na opće političkom i posebno ekonomsko političkom planu takvo plebiscitarno jedinstvo se veoma brzo promijenilo. Sa izuzetkom veoma kratkog perioda dva premijera Stjepana Mesića i Josipa Manolića, kada je postojala dobra suradnja ekonomske znanosti i ekonomske politike, u najvećem dijelu devedesetih ta je suradnja bila nezadovoljavajuća. Šteta je bila utoliko veća što su dobru polaznu osnovu za tranziciju u vrijeme Ante Markovića i Kire Gligorova zajednički pripremili hrvatski i slovenski ekonomisti.

Sa hrvatske strane treba posebno spomenuti Željka Rohatinskog, Stjepana Zdunića i Božu Marendića (koga više nema među nama) a sa slovenske Aleksandra Bajta, (koga također više nema) Velimira Bolea, Jožu Mencingera i Davorina Kračuna.

Jedan od autora ovog priloga je također sudjelovao u ovim pripremama. Slovenija je ove polazne osnove tranzicije u cjelini prihvatila, a Hrvatska je te osnove u cjelini odbila. Gdje je danas Slovenija, a gdje Hrvatska nije potrebno posebno naglašavati. U Hrvatskoj se temeljem tajkunske privatizacije dogodilo razaranje duše i tijela. Skala moralnih vrijednosti je težila k nuli. Socijalni nauk Katoličke crkve i riječi upozorenja pokojnog Pape Vojtile su potpuno zaboravljene. Ta se upozorenja i danas u osvježenom izrazu (*Iustitia et Pax*) ponavljaju, ali čini se bez pravog odjeka.

Hrvatska je u okviru bivše zajedničke države tijekom pedesetih i sedamdesetih postigla takvu razinu razvoja, da je po kriterijima Ujedinjenih naroda bila ubrojena među deset u cijelom svijetu novo industrijaliziranih zemalja.

Međutim tijekom devedesetih se dogodila masovna deindustrijalizacija sa posljedicom naglog pada ukupne proizvodnje i ukupne zaposlenosti. Stotine tisuća radnika je ostalo bez posla. Popustile su sve niti pravne i socijalne države. Procvjetao je ne samo masovni nego i organizirani kriminal i korupcija sa posljedicama mafiokratskih devijacija. Ekonomska politika se u potpunosti podala dominaciji ekonomskog neoliberalizma što je bilo veliko zlo za sve zemlje u tranziciji. Ne samo da nije postojala nikakva koncepcija i strategija razvoja na koju bi se ekonomska politika mogla oslanjati nego su čak i sami termini kao industrijska politika, regionalna politika i slično, bili gotovo u potpunosti zaboravljeni. U takvim je okolnostima društveni proizvod već u godini 1993. u odnosu na godinu 1990. bio preplavljen.

Tablica 1.

OSNOVNI POKAZATELJI GOSPODARSKIH KRETANJA U HRVATSKOJ
 - indeksi realne razine

	<u>1991.</u> 1990.	<u>1992.</u> 1991.	<u>1993.</u> 1992.	<u>1993.</u> 1990.
DRUŠTVENI PROIZVOD	71.3	76.4	95.4	50.7
INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA	71.5	85.4	96.3	57.5
- Sredstva rada	64.9	78.6	88.1	44.9
- Reprodukcijski materijal	72.2	86.3	95.1	59.3
- Roba za široku potrošnju	74.0	86.6	95.2	61.0
ZALIHE GOTOVIH PROIZVODA	88.4	84.7	101.4	75.9
ZAPOSLENOST	88.4	88.7	95.9	75.2
- državni sektor	87.0	87.5	93.7	71.3
- privatni sektor	136.1	108.8	122.1	180.9
NEZAPOSLENOST	157.9	105.1	96.0	159.3
IZVOZ ROBA	81.9	104.3	84.9	-
UVOZ ROBA	73.8	91.9	104.6	-
PROMET NA MALO	78.9	61.1	71.9	34.7
MASA NETO-PLAĆA	72.6	47.3	80.9	27.5
PRIMANJA STANOVNIŠTVA	72.3	54.5	78.1	30.8
JAVNI PRIHODI	65.9	75.8	89.5	44.7
IZDACI STANOVNIŠTVA	76.8	70.5	81.1	43.9
ISPLATE ZA INVESTICIJE	60.0	40.9	68.0	16.7
MATERIJALNI RASHODI JAVNOG SEKTORA	81.9	88.6	84.4	61.2
CIJENE PROIZVOĐAČA U INDUSTRIJI	246.3	925.2	1612.4	36742.8
CIJENE NA MALO	223.0	765.5	1617.5	27611.8

Izvor: Tablica je priređena na osnovi službenih podataka nacionalne statistike.

Rohatinski, Željko; Vojnić Dragomir, eds., Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske, Ekonomski institut, Zagreb, svezak 9, 1994., str. 67.

U cilju zaustavljanja galopirajuće inflacije u mjesecu listopadu 1993. godine donijet je program ekonomske stabilizacije. To je ustvari bio samo antiinflacijski program budući je razvojna komponenta u potpunosti izostala, što vjerojatno i nije bilo sasvim slučajno. Neke karakteristike toga programa koje su se kasnije pokazale govore nešto i o intencijama sastavljača programa što se može razabrati na osnovi kretanja indeksa tečajnih devijacija.

Tablica 2.

INDEKSI TEČAJNIH DEVIJACIJA - ZASNOVANO NA EUR

Zemlja	1993.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Češka	3.38	2.90	2.69	2.69	2.50	2.53	2.30	2.12	1.94	1.98	1.85	1.78	1.72	1.62	1.44
Mađarska	2.30	2.46	2.37	2.27	2.34	2.32	2.23	2.12	1.89	1.89	1.70	1.64	1.79	1.59	1.50
Poljska	2.60	2.47	2.26	2.23	2.15	2.23	2.03	1.80	1.89	2.14	2.05	1.83	1.81	1.68	1.48
Slovačka	3.28	2.99	2.52	2.40	2.41	2.58	2.44	2.42	2.37	2.19	1.96	1.82	1.85	1.67	1.48
Slovenija	1.82	1.59	1.45	1.45	1.42	1.42	1.45	1.45	1.42	1.43	1.34	1.36	1.41	1.35	1.25
Bugarska	4.10	4.15	4.90	4.13	3.53	3.45	3.32	3.17	3.03	3.04	2.61	2.72	2.68	2.52	2.23
Rumunjska	4.87	4.77	4.20	3.66	2.96	3.34	2.92	2.85	2.86	2.90	2.60	2.22	1.99	1.78	1.77
Hrvatska	2.14	1.67	1.65	1.83	1.77	1.83	1.79	1.72	1.73	1.75	1.65	1.64	1.61	1.56	1.46
Rusija	7.24	3.49	2.77	2.15	3.12	4.35	3.18	2.80	2.82	2.94	2.55	2.11	1.79	1.86	1.62
Ukrajina	8.45	6.06	4.46	3.80	4.53	5.72	5.39	4.81	4.90	5.62	5.39	4.49	3.78	2.62	2.37

Izvor: WIIW baze podataka uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIIW. Ova tablica je konstruirana na osnovi studija: Podkaminer, Leon; Gábor Hunya et al., "Back from the Peak, Growth in Transition Countries Returns to Standard Rate of Catching-up", Research Report, No. 320, srpanj 2005., i Gligorov, Vladimir; Pöschl, Josef; Sándor Richter et al., "As East You Go, the More They Grow: Transition Economies in a New Setting", Research Report, No. 308, srpanj 2004., str. 105,106,107,108,109., Podkaminer, L., J. Pöschl et al., "The Big Boom is Over, but Growth Remains Strong and Inflation Calms Down", Current Analyses and Forecasts, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 2, Vienna: WIIW, srpanj 2008. Izvor: Gligorov, Vladimir; Pöschl, Josef; Sándor Richter et al., "Where Have All the Shooting Stars Gone?", Current Analyses and Forecasts, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 4, Vienna: WIIW, 2009.

Indeksi tečajnih devijacija Austrije blago osciliraju oko jedan.

Napomena: Indeks tečajne devijacije je termin koji je Bečki institut za komparativne međunarodne studije definirao kao odnos među tečajem po paritetu kupovne moći i tečajem razmjene.

Kao što je poznato, indeksi tečajnih devijacija predstavljaju odnose između tečaja po paritetu kupovne moći i tečaja razmjene. Njihova je vrijednost utoliko veća ukoliko je veća razlika u razini razvijenosti između zemalja za koje se vrijednost indeksa tečajne devijacije računa i zemlje u čijoj se valuti ta vrijednost

izražava. Podaci tablice 2 indiciraju zaključak da je vrijednost ovog indeksa u godini 1993. bila relativno dobro aproksimirana ali da se u svim drugim godinama zapažaju atipične vrijednosti. Ta se atipičnost manifestira u činjenici da bi slijedeći logiku ponašanja indeksa tečajnih devijacija dobili utisak da je Hrvatska, osim Slovenije, najrazvijenija zemlja u tranziciji. A to nije točno. Tablica 3. to najbolje potvrđuje. O čemu se zapravo radi. Kretanje indeksa tečajnih devijacija upućuje na zaključak da je Hrvatska imala relativno fiksni tečaj u svim godinama i to na preapreciranoj razini. Djelovao je svojevrsni *currency board*, tj. valutni odbor. Budući da politika tečaja ima odlučni utjecaj temeljem relativnih cijena na ukupno makroekonomsko okruženje, atipična ekonomska (tečajna politika) stvorila je atipični model privređivanja. Ta se atipičnost manifestira u poticanju razvoja trgovine, potrošnje i uvoza. Druga strana medalje se odnosi na zapostavljanje proizvodnje, štednje i izvoza. Sve se to moralo odraziti na sve veoma relevantne odnose na relaciji uvoz-izvoz gdje su deficiti u vanjsko trgovinskoj bilanci dosegali ogromnu cifru od preko 10 milijardi eura sa svim posljedicama za platnu bilancu i čitav kompleks vanjskog zaduživanja. Takav model privređivanja po prirodi stvari djeluje u smjeru većeg trošenja nego prihodovanja. A to znači da takav atipični model privređivanja ne stimulira poduzetništvo ni poduzetnike što je bitna pretpostavka djelotvornog razvitka u tržišnoj privredi. Svi su ovi momenti u kontinuitetu stajali u uzročno posljedičnoj vezi sa svim relevantnim čimbenicima u općoj financijskoj, monetarnoj i bankarskoj sferi. Kao što je poznato preko 90% domaćih banaka je, nakon njihove sanacije, prodano stranim bankama, odnosno stranim vlasnicima. A to znači da je ukupna, ne mala, štednja hrvatskih građana, kao bankarski i kreditni potencijal došla u kompetenciju odlučivanja centara moći izvan Hrvatske.

Najveći dio novčane sfere je tijekom devedesetih euriziran. U cilju čuvanja relativno fiksnog i preapreciranog tečaja uveden je u funkcioniranje kreditne sfere sustav deviznih klauzula. Stabilizacijski program iz godine 1993. je zaustavio galopirajuću inflaciju, ali je sve na tome i ostalo. U godini 1994. je na razini prepolovljenog društvenog proizvoda u uvjetima potpunog prepuštanja svega i svačega vladavini ekonomskog neoliberalizma, uslijedio određeni rast. S obzirom na veoma nisku bazu u prve četiri godine ostvarene su relativno visoke stope rasta društvenog proizvoda. Njihova razina je cirkulirala oko 6%. U godini 1998. stopa rasta je pala na 2,5%, da bi već naredne 1999. godine bila negativna i iznosila 0,3%.

U toj je situaciji došlo do promjene vlasti tako da je nova koalicijska vlada lijevoga centra godine 2000. naslijedila veoma teško stanje hrvatskog gospodarstva i društva. Trebalo je rješavati dvije skupine problema. Prva se odnosila na teško gospodarsko stanje zbog recesije. Druga se odnosila na teško političko stanje zbog međunarodne izoliranosti Hrvatske. Ovu drugu skupinu problema je nova koalicijska vlada lijevoga centra riješila dosta brzo i ne suviše teško. Sve su stranke koalicijske imale jasnu proeuropsku orijentaciju.

Prvo spomenuta skupina problema koja se odnosi na opće gospodarsko stanje je novoj koalicijskoj vladi lijevog centra zadavala daleko više brige i zahtijevala nešto više vremena za pozitivne pomake. Posebni problem je predstavljao atipični model privređivanja u osloncu na trgovinu potrošnju i uvoz, uz relativno veliku vanjsku zaduženost i veoma nepovoljne odnose u trgovinskoj i platnoj bilanci. Kada je naša delegacija Hrvatskog društva ekonomista godine 1999. sudjelovala na Svjetskom kongresu ekonomista u Buenos Airesu, nakon izlaganja naših ekonomista na Argentinsko-Hrvatskoj gospodarskoj komori, prvo pitanje koje su postavili argentinski gospodarstvenici bilo je da li smo govorili o hrvatskoj ili argentinskoj privredi. A to znači da su neki pojavni oblici bili isti ili slični u Hrvatskoj i Argentini tek koju godinu prije pojave "Argentinskog sindroma" sa svim poznatim posljedicama. Kada smo to prokomentirali na opatijskom savjetovanju ekonomista godine 2000. bili smo jasni u stavu da se radi samo o sličnosti pojavnih oblika, ali da je stvarna situacija u Hrvatskoj neusporedivo bolja. Posebno u svijetlu relativno velikih deviznih rezervi i mogućnosti prihodovanja po osnovi kapitalskih dohodaka. Na prošlogodišnjem savjetovanju smo također spomenuli argentinski sindrom, ali posebno u svijetlu upozorenja koje je dao guverner Željko Rohatinski da smo spremni za obranu od prvih udara, a da će eventualni kasniji udari biti, s aspekta obrane, sve teži.

Sada se nalazimo u situaciji kada su se prvi udari dogodili i kada valja očekivati nove udare. Nešto više o tim problemima biti će rečeno u odjeljcima koji će kasnije uslijediti. U nastavku ćemo međutim još malo pozornosti posvetiti atipičnom modelu privređivanja koji je početkom stoljeća naslijedila koalicijska vlada lijevog centra. Trebalo je probiti обруч recesije i negativne stope rasta bruto domaćeg proizvoda u godini 1999.

To je trebalo učiniti u makroekonomskom ozračju i okruženju koje nije bilo poticajno za masovno malo i srednje poduzetništvo. Izlaz je nađen u državi kao velikom i glavnom poduzetniku. Atipični model privređivanja uvjetovao je i atipičnu strukturu investicija sa prenatlaženim investicijama u infrastrukturu, posebno cestovnu. To nije bilo sasvim u suglasnosti sa teorijom optimalne stopa i strukture investicija, ali je dalo rezultata.²

Recesijski led je probijen i uslijedila je višegodišnja stopa rasta bruto domaćeg proizvoda od preko 4%. Ekonomska znanost je podržala ovakvo rješenje izlaza iz recesije, ali sa upozorenjem da je ovakva orijentacija djelotvorno održiva samo u kraćim vremenskim okvirima. Ne samo zbog prenatlažene infrastrukturne investicijske politike nego i zbog sve većeg vanjskog duga. Koncem godine 2003. na vlast je došla nova vlada reformiranog HDZ-a koja je nastavila i proeuropsku i infrastrukturno prenatlaženu investicijsku politiku.

² Horvat, Branko, *The Optimum Rate of Investment, Towards the Theory of Planned Economy*, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, 1964., str. 175-204.

Vanjski dugovi su u kontinuitetu rasli, i u ovoj 2009. godini dostigli razinu od oko 40 milijardi eura. A to znači da na svaki euro bruto domaćeg proizvoda dolazi jedan euro vanjskog duga. A ta situacija nije ni sa jednog, bilo praktičnog bilo teorijskog aspekta održiva. Zato su prijeko potrebne promjene. Te promjene moraju ići i u smjeru postupnog ispravljanja atipičnog modela privređivanja i u smjeru ispravljanja infrastrukturno prenaplašene investicijske politike. Temeljna zadaća je stvaranje takvog makroekonomskog okruženja koje će poticati masovno malo i srednje poduzetništvo i poduzetnike.

Ove zadaće će naša ekonomska politika morati početi ostvarivati u veoma teškim i turbulentnim uvjetima svjetske krize koja je zahvatila i naše šire okruženje (SAD) i naše uže okruženje (Europska unija). Manifestacije ove krize se sve više osjećaju i kod nas i oni još veći problemi nisu iza nas nego ispred nas. Osim onih kratkoročnih mjera koje se odmah i u kontinuitetu moraju poduzimati u cilju preživljavanja, a koje su povezane sa rebalansima državnog proračuna, reprogramiranja dugova, traženjem mogućnosti dodatnog unutrašnjeg i vanjskog zaduživanja, ekonomska politika mora paralelno razmišljati i poduzimati mjere u cilju traženja trajnih stabilnih osnova našeg društveno-ekonomskog razvitka.

A to znači da je više nego potrebno pristupiti izradi takve koncepcije i strategije razvitka hrvatskog gospodarstva i društva, koja će obuhvatiti sva ključna pitanja i probleme od reindustrijalizacije i energetske i agrarne politike pa sve do definiranja razvitka svih glavnih sektora, posebno turizma, gospodarenja zemljištem, šumama i vodama i sve drugo s time povezano. Regionalnoj politici se, sa svih aspekata gledano mora posvetiti posebna pozornost. Na tim poslovima mora u kontinuitetu biti angažirana naša ekonomska znanost.

Međutim u nastavku ovih izlaganja ćemo nešto veću pozornost posvetiti analizi i ocjeni o aktualnom momentu razvitka i nastojati barem okvirno naznačiti neke od mogućih odgovora na pitanja i probleme koji su neposredno pred nama. Neki od njih su veoma urgentni i u tome posebnu važnost ima problem nelikvidnosti.

7. Ekonomska znanost i ekonomska politika

Ekonomska i ne samo ekonomska situacija u kojoj su se našli hrvatsko gospodarstvo i društvo je veoma teška.

Još je bolje reći da je ta situacija veoma kompleksna. A to znači da izlazi iz te situacije zahtijevaju veoma dobro promišljene i na znanstvenim spoznajama temeljene mjere.

Hrvatsko društvo ekonomista je od samog početka svoga djelovanja bilo veoma aktivno u pružanju podrške i pomoći ekonomskoj politici.

Ta se aktivnost i podrška i pomoć posebno manifestirala putem tradicionalnih opatijskih savjetovanja hrvatskih ekonomista, a isto tako i putem časopisa *Ekonomski pregled*.

Svjesni smo činjenice da za nastalu situaciju svaki segment našeg društva mora na sebe uzeti svoj dio odgovornosti. Pri tome ipak moramo spomenuti da naša ekonomska politika nije imala dovoljno sluha za mnoga upozorenja koja je ekonomska znanost, posebno putem opatijskih savjetovanja, u kontinuitetu i tijekom mnogo godina ponavljala.

Temeljna poruka i temeljna kritika na samom početku tranzicije odnosila se na kompleks reforme društva blagostanja i povezano s time na dominaciju doktrine ekonomskog neoliberalizma. Ekonomska je znanost, posebno tijekom devedesetih opetovano naglašavala veliku potrebu kontinuiranog rada na koncepciji i strategiji razvoja na koju se naslanja aktivna ekonomska politika. Mnogo godina prije nego su se na svjetskom planu pojavili simptomi velike krize, slični onoj iz tridesetih, naša je ekonomska znanost upozoravala da se samo temeljem kombinacije nevidljive ruke Adama Smitha i veoma vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa može ostvarivati djelotvorna ekonomska politika. Nasuprot tih poruka naše ekonomske znanosti naša se ekonomska politika tijekom devedesetih, više nego bilo koja druga zemlja u tranziciji bukvalno podala dominaciji doktrine ekonomskog neoliberalizma. Sve se to događalo u uvjetima tajkunske privatizacije, nametnutog rata i trajno precijenjenog fiksnog tečaja kune. Tako odmjereni i aproksimirani odnosi između vanjske i domaće globalne produktivnosti rada uz tome pripadajuće ustrojstvo relativnih cijena utjecali su na stvaranje jednog potpuno atipičnog modela privređivanja po obrascu razvoja trgovine, potrošnje i uvoza.

Sve je to utjecalo na razvitak takvog makroekonomskog okruženja koje nije bilo poticajno za poduzetnike i poduzetništvo. A upravo je to temeljna pretpostavka za razvoj modernog tržišnog gospodarstva koje se temelji na znanju na novim tehnologijama na svemu onom što se stavlja pod zajednički nazivnik "Research and Development", dakle istraživanje i razvoj i sve drugo s time povezano. U tom kontekstu ponavljajući i neke poruke i refleksije naših opatijskih savjetovanja, posebno smo upozoravali da se bez stimuliranja masovnog poduzetništva u uvjetima četvrte tehnološke informatičke revolucije ne može razvijati visoka tehnologija temeljem koje ICT čimbenici daju sve veći doprinos rastu bruto domaćeg proizvoda. U takvoj situaciji se u nas o nekim suvremenim tehnološkim dostignućima u sferi nanologije ili svemirske tehnologije jedva moglo razmišljati.

Po prirodi stvari takvom makroekonomskom okruženju je tijekom devedesetih umjesto razvoja novih tehnologija uslijedila deindustrijalizacija. Trebati će nam još više godina da dostignemo onu razinu industrijske proizvodnje sa kojom je počela tranzicija. Hrvatsko je gospodarstvo dočekalo novo stoljeće sa negativnom stopom rasta bruto domaćeg proizvoda. Nova koalicijska vlada lijevog centra

je, uz jasnu proeuropsku orijentaciju, izlaz našla u državi kao velikom poduzetniku sa orijentacijom na infrastrukturna ulaganja, posebno u ceste. Ekonomska je znanost na našim opatijskim savjetovanjima podržala ovakvo rješenje koje je dovelo do prijeloma u trendu i višegodišnjeg rasta BDP-a. Ekonomska je znanost međutim već od samog početka upozorila da je ovakvo rješenje kratkotrajnog daha i da trajno rješenje treba tražiti temeljem modela privređivanja koji funkcionira po obrascu razvoja proizvodnje, štednje i izvoza.

Koncem godine 2003. vlast je preuzeo reformirani HDZ, kao desni centar. Kontinuitet ekonomske politike sa državom kao velikim poduzetnikom je nastavljen uz dalje povećavanje dugova. Događanja, posebno u novije vrijeme su pokazala svu ozbiljnost naših opatijskih upozorenja. Ekonomska je politika ta upozorenja shvatila nešto ozbiljnije tek onda kada nam je na vrata pokucala dužnička kriza i sve opasnosti koje ona sa sobom nosi.

Na godišnjem opatijskom skupu godine 2000. po prvi puta spomenut je "Argentinski sindrom" i to u kontekstu sudjelovanja delegacije Hrvatskog društva ekonomista na Svjetskom kongresu ekonomista u Buenos Airesu. Zadnji put je taj sindrom spomenut na opatijskom savjetovanju prošlog studenog.

Podsjetili smo na riječi guvernera Željka Rohatinskog da smo spremni samo za prve udare nastupajuće velike krize, što znači da su drugi udari povezani sa velikom neizvjesnošću.

Najnovije mjere koje je hrvatska Vlada poduzela u smjeru kresanja državnog proračuna mogu pomoći samo jednostrano u dobivanju vremena i preživljavanja. To je u svakom slučaju onaj lakši dio problema. Dodatne i one najvažnije mjere moraju biti usmjerene na pomoć gospodarstvu prvo u zadržavanju postojeće razine proizvodnje i zaposlenosti i drugo u poticanju daljnjeg rasta proizvodnje i zaposlenosti. A to je onaj teži dio problema. U tom kontekstu nema i ne može biti nikakve sumnje da nas samo nova proizvodnja i stvaranje novih vrijednosti i novih radnih mjesta mogu izvući iz krize. I upravo ovim pitanjima je naša ekonomska znanost i na skupu koji je organiziralo Hrvatsko društvo ekonomista u travnju ove (2009.) godine posvetila punu pažnju i posebnu pozornost. Sve to u cilju pružanja što je moguće veće pomoći ekonomskoj politici u traženju onih rješenja i mjera koje će imati najdjelotvornije učinke u savladavanju krize.

Samo usput spomenimo da je i naša ekonomska znanost bila aktivna i na planu promišljanja o širim svjetskim događanjima koja su prethodila krizi.

To se posebno odnosi na upozorenja o opasnostima koje sobom nosi globalizacija i razvoj nove ekonomije u uvjetima dominacije doktrine ekonomskog neoliberalizma. U takvim su se uvjetima drastično potencirale temeljne proturječnosti kapitalističkog načina proizvodnje, a to je društveni rad i privatno prisvajanje. Najveća zaoštavanja odnosa između rada (koji po osnovi djelovanja ICT čimbenika ne samo da nije ništa dobio nego naprotiv još izgubio) i kapitala (koji je

po toj osnovi dobio ogromne super profite), su se dogodila u SAD. To je temeljni uzrok početka krize. Među velikanima i znanstvenim i moralno političkim vertikalama suvremenog svijeta, koji su na ove momente u kontinuitetu upozoravali, posebno treba spomenuti nobelovca Josepha Stiglitzu i pokojnog Papu Vojtilu.

Ne kao manje važno, nego naprotiv, valja spomenuti da su tek u novije vrijeme učinjeni pomaci u smjeru institucionaliziranja odnosa između ekonomske znanosti i ekonomske politike. Potrebu formiranja savjeta ekonomskih savjetnika ili ekonomskog savjeta je Hrvatsko društvo ekonomista je ponavljalo tijekom mnogo godina.

I premda je naša situacija veoma ozbiljna ekonomska znanost si ne smije dozvoliti slobodu njene dramaturgije. Naprotiv, ekonomska znanost sa pozitivnim pristupom će pomoći ekonomskoj politici u traženju mogućih rješenja. Dobro bi došao i poznat citat "Radimo kao da će sto godina biti mir, a pripremamo se kao da će sutra izbiti rat".

8. Komparativna sagledavanja pozicije hrvatskoga gospodarstva

Kao i ranijih godina sagledavanja pozicije hrvatskog gospodarstva ćemo temeljiti na odgovarajućoj studiji i publikaciji Bečkog instituta za međunarodne komparativne studije. To je dobra tradicija koja nam omogućava da temeljem praćenja opatijskih savjetovanja hrvatskih ekonomista konzistentno komparativno ocjenjujemo relevantna gospodarska kretanja od početka devedesetih pa sve do danas. Posljednja cjelovita komparativna studija Bečkog instituta se pojavila tijekom srpnja ove 2009. godine. Studija predstavlja djelo niza poznatih autora. U naslovu se međutim posebno spominju samo tri. Vladimir Gligorov, Josef Pöschl, Sándor Richter et al.: Current Analyses and Forecasts (4 July, 2009) Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Where Have All the Shooting Stars Gone? Najbolji, moglo bi se reći, sintetički komparativni pogled na međunarodnu poziciju hrvatskog gospodarstva daju podaci iz Tablice 3.

Već se na prvi pogled može zapaziti da je Hrvatska svoju relativnu razinu razvoja u odnosu na prosjek 27 zemalja Europske unije (prosjek = 100) popravila od 51 u godini 1991. na 62 u godini 2008. Slovenija je u isto vrijeme svoju relativnu razinu razvoja u odnosu na prosjek 27 zemalja Europske unije popravila od 62 (to je ona razina koju je Hrvatska dostigla u prošloj 2008. godini) na 91. A to je najviša razina u odnosu na sve druge zemlje u tranziciji.

Tablica 3.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD PER CAPITA PO PARITETU KUPOVNE
 MOĆI (EUR), OD 2008. U STALNIM CIJENAMA

	1991.	1995.	2000.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2015. projekcija ¹⁾
Bugarska	4400	4700	5300	7700	8600	9300	9900	9600	9600	9900	11500
Cipar	10700	13000	16900	20400	21300	22600	23200	23300	23500	24400	28600
Češka	8800	10100	13000	17100	18300	19900	20400	20100	20300	20900	24400
Estonija	5500	5300	8500	13700	15400	16900	16300	13700	12300	12100	14100
Mađarska	6800	7300	10700	14200	15000	15600	15700	14700	14500	14900	17400
Latvija	6500	4600	7000	10900	12400	14400	13800	11000	9700	9500	11100
Litva	7100	5000	7500	11900	13100	14800	15200	12900	11200	10900	12800
Malta	9500	12700	15900	17600	18100	19400	19900	19800	20200	21000	24500
Poljska	4500	6100	9100	11500	12400	13400	14100	14200	14500	15100	17700
Rumunjska	4000	4500	5000	7900	9100	10500	11300	10600	10600	10900	12800
Slovačka	5800	6900	9600	13500	15000	16700	17700	16800	16800	17000	19900
Slovenija	8500	9800	15200	19600	20700	22200	22800	21900	22100	22800	26600
NMS-12	5400	6300	8600	11700	12700	13900	14500	14300	14500	15000	17500
Hrvatska	7000	6700	9400	12700	13800	15200	15600	15000	15100	15400	18000
Makedonija	4300	4000	5100	6400	6900	7800	8200	8000	8000	8200	9600
Turska	3700	4300	7600	9100	10100	10700	10700	10200	10300	10600	12400
Albanija	1600	2200	3500	5000	5600	5900	6400	6300	6400	6700	7900
Bosna i Hercegovina			3500	5100	5700	6300	6700	6500	6400	6500	7700
Crna Gora			5600	6900	8300	10300	11100	10800	10700	10900	12800
Srbija			6100	7200	7800	8600	9100	8700	8700	8900	10500
Kazahstan		3100	4200	7300	8200	9000	9300	9100	9300	9700	11300
Rusija	7600	5300	6600	10000	11100	12400	13100	12500	13000	13500	15800
Ukrajina	4600	2600	2800	4700	5200	5900	6000	5300	5400	5600	6400
Kina	750	1300	2100	3400	3900	4500	4900	5200	5600	6100	7200
Austrija	18800	19700	25000	28100	29400	30800	31300	30900	31100	31700	34300
Njemačka	18100	18900	22600	26300	27400	28600	29000	28300	28500	29100	31500
Grčka	12300	12300	16000	20900	22200	23600	24200	24200	24400	24900	26900
Portugal	10500	11000	14900	17300	18000	19000	19000	18700	18500	18900	20500
Spanjolska	12800	13400	18500	22900	24600	26200	26200	25700	25600	26100	28200
SAD	21500	23300	30300	35100	36700	38000	38100	37500	38100	38900	42100
EU (27) prosjek	13700	14600	19000	22500	23600	24900	25100	24100	24100	24600	26600

Nastavak tablice 3.

	Europska unija (27) prosjek=100										
	1991.	1995.	2000.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2015.
											Projekcija ¹⁾
Bugarska	32	32	28	34	36	37	39	38	38	39	42
Čipar	78	89	89	91	90	91	92	93	94	96	104
Češka	64	69	68	76	78	80	81	80	81	82	89
Estonija	40	36	45	61	65	68	65	55	49	47	51
Mađarska	50	50	56	63	64	63	63	59	58	58	63
Latvija	47	32	37	48	53	58	55	44	39	37	40
Litva	52	34	39	53	56	59	61	52	45	43	47
Malta	69	87	84	78	77	78	79	79	81	82	89
Poljska	33	42	48	51	53	54	56	57	58	59	64
Rumunjska	29	31	26	35	39	42	45	42	42	43	47
Slovačka	42	45	51	60	64	67	71	67	67	67	72
Slovenija	62	68	80	87	88	89	91.	88	88	89	97
NMS-12	39	43	45	52	54	56	58	57	58	59	64
Hrvatska	51	46.	49	56	58	61	62	60	60	60.	65
Makedonija	31	27	27	28	29	31	33	32	32	32	35
Turska	27	29	40	40	43	43	43	41	41	42	45
Albanija	12	15	18	22	24	24	25	25	26	26	29
Bosna i Hercegovina			18	23	24	25	27	26	26	25	28
Crna Gora			29	31	35	41	44	43	43	43	47
Srbija			32	32	33	35	36	35	35	35	38
Kazahstan		21	22	32	35	36	37	36	37	38	41
Rusija	55	36	35	44	47	50	52	50	52	53	57
Ukrajina	34	18	15	21	22	24	24	21	22	22	23
Kina	5	9	11	15	17	18	20	21	22	24	26
Austrija	137	135	132	125	125	124	125	124	124	124	125
Njemačka	132	129	119	117	116	115	116	113	114	114	115
Grčka	90	84	84	93	94	95	96	97	98	98	98
Portugal	77	75	78	77	76	76	76	75	74	74	75
Spanjolska	93	92	97	102	104	105	104	103	102	102	103
SAD	157	160	159	156	156	153	152	150	152	153	153
EU (27) prosjek	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Projekcije pretpostavljaju diferencijani rast od 2% u odnosu na EU, počevši od 2011.

Izvor: Nacionalne statistike i procjene WIIW. Gligorov, Vladimir; Pöschl, Josef; Sándor Richter et al., "Where Have All the Shooting Stars Gone?", *Current Analyses and Forecasts, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 4, Vienna: WIIW, 2009., str. 150.*

I premda je Slovenija svoju poziciju mjerenu odgovarajućom razinom razvoja popravljala zamjetno brže od Hrvatske, ipak ostaje činjenica da je niz zemalja u tranziciji s nižom relativnom razinom razvoja ušlo u Europsku uniju prije Hrvatske. Uzroci ovoj pojavi su općepoznati i mi smo ih opetovano spominjali na opatijskim savjetovanjima hrvatskih ekonomista. Od devijantnih pojava u devedesetim Hrvatska se veoma teško oporavlja. Koalicijska vlada lijevog centra je početkom ovog stoljeća uspjela riješiti onaj dio političkih problema koji se od-

nosio na relativiziranje odnosa prema antifašizmu. Takvu je političku orijentaciju nastavila i Vlada reformiranog HDZ-a. Druga skupina problema koja se pojavila tijekom devedesetih kao rezultat tajkunske privatizacije i s njome povezanim teškim društvenim deformacijama u sferi morala i funkciji pravne države kao i u sferi takvih društvenih devijacija koje se manifestiraju u organiziranom kriminalu i mafiokraciji još uvijek predstavlja onaj kompleks koji Hrvatska mora savladati prije ulaska u Europsku uniju. Sve u svemu problemi ulaska u Europsku uniju nisu ekonomski nego politički. Problemi sa Slovenijom su se javili kao dodatna poteškoća, ali oni neće biti odlučni za prijem Hrvatske u Europsku uniju.

Za ovu 2009. godinu znanstvenici Bečkog instituta ocjenjuju da bi se razina razvoja u Hrvatskoj u odnosu na prosjek Europske unije mogla spustiti na 60 i da bi pozitivne promjene mogle uslijediti tek 2011. godine. Slične tendencije se predviđaju i za niz drugih zemalja u tranziciji. To je i sasvim normalno s obzirom na recesiju i krizu. Valja se nadati, a razumije se i sve potrebno u tom smjeru činiti u cilju čim bržeg izvlačenja iz recesije krize i stagnacije. O tome će međutim biti nešto više govora u narednim odjeljcima.

Posebno su interesantni komparativni podaci iz Tablice 4.

Komparativni podaci Tablice 4. veoma ilustrativno i sami za sebe govore o velikim razlikama u intenzitetu recesijskih i kriznih događanja u pojedinim zemljama u tranziciji. I premda je možda još rano davati neke definitivne ocjene o težini recesijskih i kriznih događanja u pojedinim zemljama u tranziciji ipak se već danas može reći da su recesijska i krizna događanja imala posebnu težinu u baltičkim zemljama. Od srednjo-europskih zemalja najizrazitije probleme je imala Mađarska. Posebno izražena težina problema i kod baltičkih zemalja i kod Mađarske manifestira se na sva četiri makroekonomska pokazatelja sa različitim intenzitetom.

Tablica 4.

PREGLED RAZVOJA 2007.-2008. I POGLED NA 2009.-2011.

	BDP			Potrošačke cijene			Nezaposlenost, na osnovi LFSI			Tekući račun										
	Realna promjena u % prema prethodnoj godini			Promjene u % prema prethodnoj godini			Stopa u % godišnjeg prosjeka			u % BDP										
	2007.	2008.	2009.	2007.	2008.	2009.	2007.	2008.	2009.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.						
Češka	60	3.2	-1.5	1	3	2.9	6.3	1.0	2.0	2.5	5.3	4.4	7	7.0	6.5	-3.2	-3.1	-1.8	-1.4	-1.9
Madarska	1.2	0.5	-6.5	-1.5	3	7.9	6.0	4.7	4.3	3	7.4	7.8	10.5	11	10	-6.4	-8.4	-4.4	-4.0	-3.9
Poljska	6.6	5.0	0.8	1.5	3.0	2.6	4.2	3.3	2.6	2.5	9.6	7.1	9	10	9.0	-4.7	-5.5	-1.7	-2.2	-2.9
Slovačka	10.4	6.4	-5	0	1	1.9	3.9	2	2	3	11.1	9.5	13	14	14	-5.7	-6.6	-4.7	-5.1	-5.3
Slovenija	6.8	3.5	-4	1	3	3.8	5.5	1.5	2	2	4.8	4.4	7	7.5	7	-4.2	-5.5	-2.8	-3.2	-4.1
NMS-3 ¹⁾	60	4.0	-1.5	0.8	2.8	3.5	5.0	2.8	2.6	2.6	8.5	6.9	9.2	9.9	9	-4.7	-5.5	-2.5	-2.6	-3.1
Bugarska	6.2	6.0	-3	0	3	7.6	12.0	2	2	3	6.9	5.6	9	9	8	-25.2	-25.3	-13.9	-12.2	-10.7
Rumunjska	6.2	7.1	-6	0	3	4.9	7.9	6	4	3	6.4	5.8	9	9	8	-13.5	-12.2	-5.0	-5.3	-5.9
Estonija	6.3	-3.6	-16	-10	-2	6.7	10.6	0	-4	-2	4.7	5.5	15	18	18	-18.1	-9.2	1.1	1.8	-0.9
Latvija	10.0	-4.6	-20	-12	-2	10.1	15.2	3	-5	-4	6.0	7.5	18 ^{^)}	22	20	-22.5	-12.7	0.5	1.9	2.8
Litva	8.9	3.0	-16	-13	-3	5.8	11.1	4.5	-2	0	4.3	5.8	15	19	18	-14.6	-11.6	0.7	-2.1	-2.6
NMS-10 ²⁾	6.2	4.3	-3.3	-0.1	2.5	4.2	6.3	3.3	2.5	2.4	7.7	6.5	9.4	10.0	9.1	-7.7	-7.6	-3.1	-3.2	-3.7
EU-15 ³⁾	2.7	0.6	-4.0	-0.1							7.0	7.1	9.5	11.1		0.1	-0.3			
EU-27 ⁴⁾	3.1	1.0	-3.9	-0.1							7.1	7.0	9.5	10.9		-0.5	-0.9			
Hrvatska	5.5	2.4	-4	0.5	2	2.9	6.1	3	2.5	2.5	9.6	8.4	10.5	11	10	-7.6	-9.4	-6	-6	-6.5
Makedonija	5.9	5.0	-2	0	2	2.3	8.3	3	3	3	34.9	33.8	34	33	33	-7.2	-13.1	-7	-8	-8
Turska	4.7	1.1	-7.0	1	3	8.8	10.4	6	5	4	9.9	10.6	16	17	17	-5.9	-5.6	-2.1	-2.5	-2.7
Zemlje kandidatkinje	4.8	1.3	-6.7	0.9	2.9	8.2	10.0	5.7	4.8	3.9	10.7	11.2	16.5	17.4	17.3	-6.1	-6.0	-2.5	-2.9	-3.1
Albanija	6.2	8	-1	1	5	2.9	3.4	2	2	3	13.5	12.8	15	16	14	-10.5	-14.4	-14.5	-13.7	-13.2
Bosna i Hercegovina	6.8	5.0 [*]	-3	-1	1	1.5	7.5	-0.5	0	1	29.0	23.4	27	28	27	-10.4	-15.1	-9	-8	-8
Crna Gora	10.7	8.1	-3	-1	2	4.2	7.4	3	3	3	19.3	17.2	19	20	20	-29.4	-29.2	-10	-10	-10
Srbija	6.9	5.4	-4	0	2	7.0	11.7	8	6	3	18.1	14.0	18	20	20	-15.7	-17.6	-10	-10	11
Potencijalne zemlje kandidatkinje	7.0	5.9	-3.2	-0.1	2.3	5.0	9.1	4.9	3.9	2.6	19.2	15.7	19.1	20.7	19.9	-14.5	-17.3	-10.1	-9.8	-10.9
Kazakhstan	8.7	3.3	-2	2	4.5	10.8	17.1	9.5	8	7	7.3	6.6	7.5	7	6.5	-7.0	-5.2	-4.6	-2.3	-1.7
Rusija	8.1	5.6	-4.7	4.0	4.1	9.1	14.1	12	10	8	6.1	6.3	10.5	10	9	5.9	6.1	3.1	2.4	2.2
Ukrajina	7.9	2.1	-11.0	1.5	4.5	12.8	25.2	16	12	10	6.4	6.4	8.5	8	7.5	-4.1	-7.2	-0.8	0.4	0.7
Kina ⁵⁾	13.0	9.0	7	8	8.2	4.8	5.9	0.5	1	2	4.0	4.2	4.6	4.3	4.2	11.0	9.9	6.3	6.8	6.3

Napomena: NMS: nove članice.

1) LFS - Labour Force Survey (Pregled radne snage). - 2) WIW procjena. - 3) Tekući račun uključuje tokove unutar regije. - 4) Registrirana stopa nezaposlenosti u gradu, kraj razdoblja.

Izvor: Gligorov, Vladimir; Pöschl, Josef; Sándor Richter et al., "Where Have All the Shooting Stars Gone?", Current Analyses and Forecasts, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 4, Vienna: WIW, 2009., str. VIII.

U Hrvatskoj je pojava recesije i kriza već i po ovome što se sada može sagledati ostavila veoma duboke tragove. Snažni pad proizvodnje, posebno industrijske ostvarivao se uz snažni rast nezaposlenosti i veoma izraženim problemima u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa. Temeljni problemi našeg gospodarskog sustava izraženi u atipičnom modelu privređivanja, posebno su došli do svog punog izražaja. Ono što nije uspjela mijenjati aktivna ekonomska politika (i premda je ekonomska znanost na tome godinama inzistirala) počelo se mijenjati pod pritiskom kumuliranih problema koji su sami po sebi ne samo zahtijevali nego i nametali određene promjene. Postojeća kriza pokazuje svu neodrživost ekonomske politike i ekonomskog modela koji počiva na potrošnji i uvozu. Snagom ekonomske nužde i logike počele su se nametati promjene u smjeru štednje, proizvodnje i izvoza. To je već sada sasvim jasno i bez obzira na to dali smo već dosegli dno kriznih događanja ili je to dno tek pred nama. Znanstvenici Bečkog instituta su za sve zemlje u tranziciji selekcionirali čitav niz ekonomskih indikatora koji veoma dobro ilustriraju stanje gospodarstva pojedinih zemalja u tranziciji.

Odgovarajuće podatke za Hrvatsku donosimo u Tablici 5.

U kojoj su mjeri predviđanja Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije realno ostvariva, a u kojoj su mjeri preoptimistična vidjet će se već do konca ove (2009.) godine. U svakom slučaju ekonomska politika Hrvatske mora činiti maksimalne napore u smjeru izlaska iz krize uz ne suviše visoku cijenu. Ekonomska znanost joj u tome mora pružiti najveću moguću pomoć. Nije ni potrebno posebno naglašavati da ta pomoć neće ovisiti samo od ekonomske znanosti nego prije svega od ekonomske politike.

Ovogodišnje tradicionalno opatijsko savjetovanje hrvatskih ekonomista ima također za pretenziju dati doprinos i podršku u tom smislu. Nešto određeniji pogledi na one mjere ekonomske politike koje bi mogle imati djelotvorni učinak na izlazak iz krize biti će predmet naših izlaganja u narednim odjeljcima ovog priloга. Ipak valja reći i na koncu ovog odjeljka da su problemi zaduženosti i otplate vanjskih dugova (kako to posebno naglašava i spomenuta studija Bečkog instituta) bili i ostali najveći problem koji se mora riješiti na putu oporavka. U tome kontekstu se naglašavaju i problemi nelikvidnosti koji su u kontinuitetu prisutni.

Tablica 5.

HRVATSKA: ODABRANI EKONOMSKI POKAZATELJI

	2005	2006	2007	2008	2008 1. tromjesečje	2009	2009 predviđanje	2010	2011
Stanovništvo u tisućama, prosjek ²⁾	4442	4440	4436	4435
Bruto domaći proizvod HRK ²⁾	264368	286341	314223	342159	79068	77867	338300	348500	364400
Godišnje promjene u % (realno)	4.2	4.7	5.5	2.4	4.3	-6.7	-4	0.5	2
BDP po stanovniku (EUR) po deviznom tečaju	8000	8800	9700	10700
BDP po stanovniku (EUR po paritetu kupovne moći) ²⁾	12700	13800	15200	15600
Potrošnja stanovništva, HRK	162165	172744	188952	202194	49382	46474	.	.	.
godišnje promjene u % (realno)	4.4	3.5	6.2	0.8	4.2	-9.9	-6	0	2
Bruto fiksni kapital, HRK ²⁾	65008	74792	82386	94281	22410	19644	.	.	.
godišnja promjena u % (realno) ²⁾	4.8	10.9	6.5	8.2	9.8	-12.4	-8	2	5
Bruto industrijska proizvodnja ³⁾	5.1	4.5	5.6	1.6	3.6	-10.9	-8	.	3.5
Bruto poljoprivredna proizvodnja	-8.7	4.4	-3.9
Građevinska industrija, radni sati ³⁾	-0.8	9.3	2.4	11.8	10.2	-3.7	.	.	.
godišnja promjene u % (realno)
Zaposlenost LFS, u tisućama, prosjek	1573	1586	1615	1636	1591
godišnja promjena u % (realno)	0.7	0.8	1.8	1.3	1.8
Nezaposlenost LFS, prosjek u tisućama, prosjek	229	199	171	149	176
Stopa nezaposlenosti LFS, a % prosjek	12.7	11.1	9.6	8.4	10.0	.	10.5	11	10
Registrirana nezaposlenost u %, kraj razdoblja	17.8	17.0	14.7	13.7	14.5	15.0	.	.	.
Prosječna bruto mjesečna plaća u HRK	6248	6634	7047	7544	7367	7708	.	.	.
Godišnje promjene u % (realno neto)	1.5	1.9	2.2	0.8	0.3	1.8	.	.	.
Potrošačke cijene u %	3.3	3.2	2.9	6.1	5.9	3.8	3	2.5	2.5
Potrošačke cijene u industriji u % ⁴⁾	3.0	2.9	3.4	8.4	7.6	1.1	.	.	.
Državni budžet u % od BDP ⁵⁾
Prihodi	38.9	39.2	40.3
Rashodi	42.3	41.6	42.3
Deficit (-) višak (+), u % od BDP ⁶⁾	-3.5	-2.6	-2.0	-2.6	.	.	-3.5	-3	-2.5
Javni dug u % od BDP ⁶⁾	45.7	43.3	41.7	40.3	38.3
Eskontna stopa NB, u %, kraj razdoblja	4.5	4.5	9.0	9.0	9.0	9.0	.	.	.
Tekući računi, EUR,	-1975.6	-2715.2	-3236.7	4454.2	-2555.5	-1819.8	-2700	-2800	-3200
Tekući račun u % od BOP,	-5.5	-6.9	-7.6	-9.4	-23.6	-17.3	-6	-6	-6.5
Eksport roba, BOP, EUR	7220.3	8463.6	9192.5	9743.4	2226.2	1921.6	8800	9000	9500
Godišnje stope rasta u %	9.3	17.2	8.6	6.0	8.8	-13.7	-10	2	5
Uvoz roba BDOP, EUR mil.	14738.3	16807.8	18626.5	20609.6	4791.2	3651.1	16500	17000	18000
Godišnje stope rasta u %	10.6	14.0	10.8	10.6	13.9	-23.8	-20	3	6
Izvoz usluga BDOP, EUR	8052.6	8528.5	9124.8	10091.2	846.5	761.9	9600	9800	10000
Godišnje stope rasta u %	5.4	5.9	7.0	10.6	9.7	-10.0	-5	2	2
Uvoz usluga, BOP, EUR	2734.9	2823.9	2858.9	3129.5	747.4	634.5	3000	3100	3200
Godišnje stope rasta u %	-4.6	3.3	1.2	9.5	11.3	-15.1	-3	2	4
FDI (priljev) EUR, mil.	1467.9	2764.8	3666.9	2930.1	1005.3	399.0	.	.	.
FDI (odljev) EUR mil.	191.8	208.2	184.1	118.9	132.7	10.9	.	.	.
Bruto rezerve NB isključeno zlato, EUR mil.	7438.4	8725.3	9307.4	9120.9	9841.7	8869.5	.	.	.
Bruto vanjski dug, EUR mil ⁷⁾	25747.7	29273.9	32929.2	39124.6	34963.2	39224.2	.	.	.
Bruto vanjski dug u % od BDP ⁸⁾	71.8	75.1	76.8	83.8	74.8	85.8	.	.	.
Prosječni devizni tečaj HRK / EUR	7.4002	7.3226	7.3362	7.2230	7.2867	7.4071	7.4	7.4	7.4
Paritet kupovne moći HRK / EUR	4.6746	4.6748	4.6559	4.9475

1) Preliminarno. - 2) Prema ESA'95 (prilagođeni FISIM; realna promjena se zasniva na cijenama prethodne godine. - 3) Poduzeća s više od 20 zaposlenih. - 4) Kvartalni podaci i prognoze prema NACE Rev. 2. - 5) Zasniva se na domaćim cijenama. - 6) Na osnovi prirasta. 7) Uključujući promjene u greškama i propustima. - B) Uključujući garancije. - 9) Od 2008. nova metodologija.

Izvor: Gligorov, Vladimir; Pöschl, Josef; Sándor Richter et al., "Where Have All the Shooting Stars Gone?", Current Analyses and Forecasts, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 4, Vienna: WIIW, 2009., str. 98.

Studija Bečkog instituta predviđa, poslije pada BDP-a Hrvatske u ovoj 2009. godini od 4% blagi oporavak u 2010. godini od 0,5% i nastavak oporavka u 2011. godini od 2%. (Tablica 4.) Realnost ovih prosudbi zahtijeva i našu svekoliku pozornost. U tom sklopu posebnu pozornost zahtijeva kretanje industrijske proizvodnje za koju Bečki institut predviđa da će poslije pada od 10,9% u prvom kvartalu ove 2009. godine ostvariti za cijelu godinu pad od 8% s time da bi se u godini 2010. ostvario blagi oporavak od 1% sa nastavkom izrazitijeg oporavka od 3,5% u godini 2011. (Tablica 5.) Sva ova predviđanja će plijeniti našu pozornost u drugim odjeljcima ovog priloga.

9. Hrvatsko gospodarstvo i globalna ekonomska kriza

Globalna financijska i gospodarska kriza utječe i na hrvatsko gospodarstvo. Za ekonomsku politiku važno je ispravno procijeniti koliki utjecaj na kretanja u domaćem gospodarstvu imaju globalna kretanja, a koliki je utjecaj vlastite ekonomske politike iz prethodnog razdoblja. Nekoliko je puta u prethodnim poglavljima upozoreno na netipični model privređivanja koji je dominantno utjecao na sadašnju situaciju u hrvatskom gospodarstvu. Hrvatsku nije pogodio prvi udar krize koja je došla iz Amerike iz jednostavnog razloga. Prvo, hrvatski investitori nisu značajnije ulagali na američkom tržištu kapitala, tako da nismo mogli ništa izgubiti padom američkog tržišta. Drugo, hrvatski izvoz u Ameriku je vrlo mali, tako da pad američke potražnje i uvoza nije značajnije pogodio naše izvoznike.

Hrvatsku je indirektno pogodila financijska kriza u Americi zbog njenog značajnog udara na ostatak svijeta, a prije svega na EU, Japan i Kinu. Investitori iz ovih zemalja izgubili su značajne uloge na američkom tržištu, a proizvodnja im je bila značajno pogođena padom potražnje iz Amerike. Njihovi financijski gubici otežali su i poskupili pristup Hrvatske svjetskom tržištu kapitala, a pad njihove proizvodnje smanjio je i potražnju za hrvatskim izvozom. Zbog toga se Hrvatska suočila s teškoćama u financiranju svojih deficita, kako proračuna tako i deficita kućanstava i poduzeća. Pad potražnje za hrvatskim izvozom pogodio je izvozne djelatnosti, a prije svega proizvodnju odjeće, namještaja, dijelova za automobile i brodogradnju.

Međutim, malo dublja analiza pokazuje da se Hrvatska suočava s krizom vlastite ekonomske politike. Analizirajući osnovni makroekonomski pokazatelj,

kvartalne stope rasta hrvatskog gospodarstva, jasno se vidi da je ono u stagnaciji od prvog kvartala 2007. godine. Tada je stopa rasta iznosila 7,8%. Nakon toga neprekidno se smanjuje da bi u posljednjem kvartalu 2007. godine iznosila 3,7%. U isto vrijeme u svijetu je bila pozitivna konjunktura. Svjetsko gospodarstvo, svjetski izvoz i uvoz su rasli. Pad hrvatskog gospodarstva se nastavio kroz cijelu 2008. godinu da bi u zadnjem kvartalu te godine iznosio samo 1,6%. U posljednjem kvartalu 2008. godine počinju se osjećati i utjecaji svjetske krize, ali puno manje nego efekti vlastite politike.

Osnova bruto domaćeg proizvoda je industrijska proizvodnja. Ona se od 2000. godine, svake godine povećavala prosječno oko 5% da bi njena stopa rasta u 2008. bila 1,6%. U ovoj godini prvi je put bilo nekoliko mjeseci s negativnom stopom. Iako je stopa rasta u 2008. godini bila vrlo mala, to nije popravilo njenu statistiku u 2009. godini kada je u odnosu na isto razdoblje prethodne godine u prvih sedam mjeseci pala gotovo za 10%.

Osim na proizvodnoj strani, kriza u Hrvatskoj ogleda se i u standardu stanovništva kroz promet u trgovini na malo. Trgovina na malo već je u 2008. godini prvi put od 2000. godine imala malu negativnu stopu rasta da bi se taj pad još značajnije nastavio u 2009. godini. U prvih osam mjeseci 2009. godine, promet u trgovini na malo je oko 16% manji u odnosu na prethodnu godinu.

Makroekonomski pokazatelj lošeg modela gospodarenja i dugoročno neodrživog gospodarskog rasta ogleda se u dugogodišnjem negativnom saldu na tekućem računu bilance plaćanja. Ovaj negativni saldo pokazuje koliko je ukupna potrošnja u Hrvatskoj veća od ukupne proizvodnje. U 2008. godini to je bilo - 9,3% bruto domaćeg proizvoda. Godinu dana ranije - 7,6%. Prosjek negativnog salda za razdoblje od 2000. do 2008. godine iznosi oko - 6,0 % bruto domaćeg proizvoda.

Negativni saldo tekućeg računa jedne godine pretvara se u vanjski dug iduće godine. Vanjski dug Hrvatske narastao je skoro do razine bruto domaćeg proizvoda. Za nesmetan razvoj gospodarstva stopa njegova rasta treba biti veća od prosječne kamate na dug. Prognoze rasta gospodarstva za naredne godine su manje od prosječnih kamata na dug. Problemi zaduženosti i otplate vanjskog duga bili su i ostali najveći problemi s kojima je suočena ekonomska politika Hrvatske.

Pad proizvodnje i potrošnje u prethodnim razdobljima tekuće godine rezultirat će u narednim razdobljima porastom nezaposlenosti, nelikvidnosti i povećanjem broja stečajeva. Sve to može imati dodatni negativan utjecaj na kretanje bruto domaćeg proizvoda. Odgovarajuće mjere ekonomske politike mogle bi ublažiti negativni utjecaj ovih kretanja na domaći proizvod.

10. Ekonomska politika za izlazak iz krize

Cilj ekonomske politike se izvodi iz postojećeg stanja, a sadržaj politike ovisi o izboru instrumenata, potrebnim sredstvima i drugim ograničenjima na putu od postojećeg stanja do željenog cilja.

Postojeću situaciju obilježava: smanjenje bruto domaćeg proizvoda, pad realnog dohotka građana, veća domaća potrošnja od domaće proizvodnje, veći uvoz od izvoza, rast vanjskog duga, niska efikasnost investicija, premale investicije u prerađivačku industriju, malen radni kontingent, neravnomjeran regionalni razvitak... Postojeća situacija je rezultat atipičnog modela privređivanja čiji korijeni dolaze iz razdoblja Stabilizacijskog programa iz listopada 1993. godine. Sidro Stabilizacijskog programa je bio nominalni tečaj HRD prema DEM. Stabilan i "čvrst" tečaj je iz instrumenta pretvoren u cilj ekonomske politike. Tim se potezom ekonomska politika odrekla najjačeg instrumenta. To ne bi bilo toliko problematično, da se tečaj kao instrument zamijenio drugim instrumentima ekonomske politike. Međutim, to se nije dogodilo. Uz to, tečaj je "fiksiran" na niskoj razini što je domaću robu učinilo skupljom, a uvozu jeftinijom. Ponuda deviza na domaćem tržištu dolazila je iz priljeva od izvoza roba i usluga, ali isto tako od prodaje nacionalne imovine strancima i iz inozemnih kredita. Ravnoteža se uspostavljala na deviznom tržištu, a njen način uspostavljanja rezultirao je neravnotežom u ukupnom gospodarstvu. Uvoz je brže rastao od izvoza, inozemni krediti trošili su se na kupovinu strane robe i premali dio investicija je išao u proizvodne kapacitete.

Ciljevi ekonomske politike u ovom razdoblju su jasni: gospodarski rast, tj povećanje domaće proizvodnje koja će osigurati povećanje zaposlenosti, brži rast izvoza od uvoza i otplata vanjskog duga.

U ostvarivanju tog cilja treba kreirati politike pravim slijedom, uz osiguranje njihove usklađenosti.

10.1. *Industrijska politika*

Povećanje domaće proizvodnje može se postići u sektorima u kojima postoje neiskorišteni resursi, neiskorišteni kapaciteti, za koje postoji infrastruktura i obrazovana i iskusna radna snaga. Industrijska politika se bavi neiskorištenim potencijalima pojedinih djelatnosti, načinima njihova iskorištavanja i svime što treba dodatno osigurati da se oni zaposle. Sastavni dio industrijske politike je politika tehnološkog razvitka, a iz nje se izvodi politika obrazovanja. I tehnologija i obrazovanje su proizvodni inputi, zbog čega se njihove politike izvode iz industrijske

politike. Industrijska politika je dominantno strukturna politika. Politika kojoj je svrha zaposliti sve proizvodne resurse u djelatnostima gdje će ostvariti najveću dodanu vrijednost, ali isto tako stvoriti uvjete i izgraditi fizičku i institucionalnu infrastrukturu za nove djelatnosti u kojima će proizvodni resursi rezultirati još većom dodanom vrijednošću. Njen zadatak je i da osigura bezbolno gašenje “starih” te da osigura potpore novim industrijama.

U Hrvatskoj postoje neiskorištene mogućnosti u svim djelatnostima. Povećanjem iskoristivosti tih mogućnosti povećavaju se domaća proizvodnja i zaposlenost, smanjuje se uvoz i stvaraju se uvjeti za povećanje izvoza. Povećanje tehnološke razine i odgovarajuće obrazovanje povećava efikasnost i konkurentnost domaće industrije. Efikasnost i konkurentnost treba biti zaštićena i poticana pravilima tržišnog natjecanja i zaštitom od monopolskog ponašanja. Pod industrijom se podrazumijevaju sve djelatnosti od poljoprivrede i metalne industrije pa sve do turizma i bankarstva.

10.2. Politika regionalnog razvoja

Svaka se djelatnost odvija na nekoj lokaciji u nekoj regiji. Politikom regionalnog razvoja u značajnoj mjeri se osiguravaju uvjeti za efikasan razvoj djelatnosti. Zbog toga je industrijska politika usko vezana s politikom regionalnog razvoja. Mnoge djelatnosti koje su vezane na prirodne resurse razvijati će se u regiji gdje se ti resursi nalaze. Isto tako djelatnosti koje su se razvijale u prošlosti i za koje postoji fizička i institucionalna infrastruktura i obrazovanje u određenim regijama, najbrže se mogu razvijati na tim područjima. Sve su to elementi lokačkih uvjeta za pojedinu proizvodnju. U svakoj razvijenoj zemlji je to prepoznatljivo i sve razvijene zemlje na taj način lociraju proizvodnju i grupiraju srodne proizvodnje. Tako nastaju i klasteri. Na taj se način smanjuju troškovi proizvodnje, kao i troškovi institucija, troškovi razvoja novih proizvoda i novih tehnologija.

Ravnomjieran regionalni razvoj osiguravaju ne samo gospodarska nego i socijalna infrastruktura.

10.3. Državna administracija

Za provođenje ekonomske politike potrebna je administracija koja je organizirana u skladu s njenim ciljevima. Složenost državne organizacije treba biti u skladu sa složenošću strukture gospodarstva, složenošću proizvoda koji se proizvode,

tehnologije koja se koristi i tržišta na kojima se plasiraju. Administrativni kapacitet države povećava se, ne samo fizičkim povećanjem, nego i efikasnošću njenih jedinica. Zbog toga, odgovarajući oblici organiziranja u skladu s potrebama razvoja gospodarstva su nužni. Oni se obično kreću od znanstvenih instituta, stručnih agencija, zavoda, direkcija do službi. Svaki dio gospodarskih aktivnosti, ili svaki dio poslovnog procesa, mora imati potporu u odgovarajućoj jedinici u okviru administracije države. Stvaranje uvjeta za nove djelatnosti ovisi isključivo o administrativnom kapacitetu države, odnosno o njenoj sposobnosti da te uvjete stvori. Za razvoj gospodarstva i promjenu njegove strukture u željenom pravcu nužno je imati, uz jasno definiranu industrijsku politiku, i jasnu organizaciju državne uprave koja će biti organizirana i sposobna da takvu politiku i provede.

10.4. Fiskalna politika

Osim svojih temeljnih zadataka porezna i proračunska politika su snažni instrumenti potpore industrijskoj politici. Njihova snaga se očituje u politici potpora i politici javnih nabavki. Ovi instrumenti uvijek se koriste kako za daljnji razvoj u fazama prosperiteta tako i u kriznim razdobljima za izlaz iz recesije. Javnim nabavkama i fiskalnim stimulansima se održava potražnja kako bi se održale proizvodnja i zaposlenost koje su u padu zbog nedostatka narudžbi s tržišta. Potpore služe za povećanje efikasnosti proizvodnje kroz tehnološku obnovu, restrukturiranje i dodatno obrazovanje u skladu s ciljevima industrijske politike. Na taj će se način očuvati proizvodnja i zaposlenost do oživljavanja tržišta, a kroz potpore se restrukturira proizvodnja te se povećava njena efikasnost.

10.5. Monetarna politika

Monetarna politika, osim osnovnih zadataka čuvanja stabilnosti cijena i provođenja politike tečaja, mora sudjelovati u ostvarivanju osnovnog cilja ekonomske politike: povećanja proizvodnje i zaposlenosti ne dovodeći u pitanje svoje osnovne zadaće. U situaciji gospodarske krize, pada proizvodnje i zaposlenosti te visokog vanjskog duga ekonomska politika postaje složenija. Međuzavisnost monetarne, fiskalne i industrijske politike postaje veća. Ciljevi fiskalne i monetarne politike usklađuju se s industrijskom politikom i mijenjaju se prema ročnosti. Kratkoročno se prihvaća fleksibilnost i proračunskog deficita i cijena i tečaja, dok se njihova stabilnost programira na dugački rok.

Monetarna politika ne smije biti toliko restriktivna da onemogućuje oživljavanje i gospodarski rast, niti smije biti toliko ekspanzivna da naruši stabilnost gospodarstva.

Temeljna zadaća ekonomske politike je očuvanje unutrašnje i vanjske ravnoteže u uvjetima makroekonomskog okruženja koje potiče razvoj. Ni jedna ekonomska politika, pa tako ni monetarna, ne smije zamijeniti instrumente s ciljevima. Cilj svih politika je razvoj, a monetarna politika mora osigurati makroekonomsko ozračje koje potiče razvoj, osobito masovnog poduzetništva jer je ono temelj svakog razvoja u tržišnom gospodarstvu.

Bez obzira na težinu problema pred Hrvatskom nikako ne smijemo gubiti iz vida makroekonomsko okruženje koje nas je dovelo u situaciju u kojoj se nalazimo, a to znači da se atipični model gospodarenja mora prilagođavati modelima koji su poznati iz ekonomske teorije i prakse, a koji su uspješno primijenjeni u tranzicijskim zemljama. To su modeli koji se temelje na proizvodnji, zaposlenosti, štednji, investicijama i izvozu.

11. Umjesto zaključka

Hrvatska je suočena s rezultatima ekonomske politike koju obilježava "atipični model privređivanja". Negativni rezultati takve ekonomske politike sve su jasniji i bolniji. Proizvodnja konstantno zaostaje za potrošnjom, uvoz raste brže od izvoza, povećava se ukupni i vanjski dug, smanjuje se zaposlenost. Stvaraju se sve veća ekonomska, pa i politička ograničenja dugoročnom gospodarskom rastu i društvenom razvoju Hrvatske. Zadatak ekonomske znanosti je da na temelju teorije i potvrđenih novijih iskustava dađe prijedloge za promjenu atipičnog modela privređivanja u model koji će stvoriti makroekonomsko okruženje u Hrvatskoj u kojemu će se isplatiti raditi, proizvoditi i izvoziti. U skladu s takvom makroekonomskom politikom potrebne su i industrijska politika (s tehnološkom i obrazovnom politikom), kao i politika ravnomyernog regionalnog razvoja. Dugoročno održivi rast gospodarstva i razvoj hrvatskog društva bit će moguć ako uz ove politike zaštitimo okoliš i obrazujemo mlade za buduće tehnologije.

LITERATURA:

- 1) Anušić, Z., Rohatinski, Ž., Šonje, V., et al., eds. (1995.). *Put u nisku inflaciju: Hrvatska 1993.-1994.*, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.

- 2) *Attacking Poverty - World Development Report 2000/2001* (2001.). Washington, D.C.: The World Bank.
- 3) Baletić, Zvonimir, (2009.). "Križa i antikrizna politika", *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 60(1-2).
- 4) Domazet, Tihomir, "Križa, ekonomska politika i izlazna strategija", (2009.). *Zbornik radova okruglog stola Razreda za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog instituta za financije i računovodstvo: Križa i okviri ekonomske politike*, Zagreb.
- 5) Družić, Ivo, (2006.). *A Journey through Transition Time, with Special Reference to Croatia*, Zagreb: Political Culture Publishing & Research Institute.
- 6) Gligorov, Kiro, (2006.). *Sve jugoslavenske privredne reforme*, Skopje: Kultura.
- 7) Gligorov, Vladimir, (2007.). "Transition, Integration and Development in Southeast Europe", *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 58(5-6), str. 259-304.
- 8) Gligorov, Vladimir, Sándor Richter et al. (2007.). "High Growth Continues, with Risks of Overheating on the Horizon", *WIIW Research Reports*, Special Issue on Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 341.
- 9) Gligorov, Vladimir; Pöschl, Josef; Sándor Richter et al. (2009.). "Where Have All the Shooting Stars Gone?", *Current Analyses and Forecasts*, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 4, Vienna: WIIW.
- 10) Horvat, Branko, (1996.). *The Optimum Rate of Investment, Towards the Theory of Planned Economy*, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, str. 175-204.
- 11) Jurčić, Ljubo (2007.). "Ekonomski razvitak - investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija", *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 56(5-6).
- 12) Kolodko, Gregorz, (1998.). "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant", *Beyond Transition*, Washington, D.C.: The World Bank.
- 13) Marenić, Božo et al., eds. (1992.). "Konceptcija i strategija ekonomskog razvoja Republike Hrvatske", *Privredna kretanja i ekonomska politika*, No. 10, NBH i Ekonomski institut, Zagreb.
- 14) Mervar, Andrea et al., eds., (2009.). *Privredna kretanja i ekonomska politika*, Ministarstvo financija Republike Hrvatske i Ekonomski institut, Zagreb.
- 15) Mesarić, M., (2008.). *XXI. stoljeće - doba sudbonosnih izazova*, Prometej, Zagreb.

- 16) Nikić, Gorazd, (2004.). "Gospodarski aspekti pristupa Hrvatske Europskoj uniji", *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 55(3-4), str. 197-226.
- 17) Nikić, Gorazd, (2003.). *Tranzicija u Hrvatskoj: Deset godina stabilizacije tečaja i cijena*, Ekonomski institut, Zagreb.
- 18) Podkaminer, L., J. Pöschl et al., (2008.). "The Big Boom is Over, but Growth Remains Strong and Inflation Calms Down", *Current Analyses and Forecasts*, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, No. 2, Vienna: WIIW.
- 19) Perišin, Ivo, (2006.). *Hrvatska u svjetskom vrtlogu*, Zagreb: Razlog.
- 20) Radošević, D. i S. Zdunić, (2007.). "Hrvatska tranzicijska konvergencija", *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 58(12), str. 769-803.
- 21) Rohatinski, Željko; Vojnić Dragomir, eds., (1991-1994.). *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske*, Ekonomski institut, Zagreb, svezak 9.
- 22) Rohatinski, Željko, (2009.). "Ekonomska kriza i monetarna politika", *Zbornik radova okruglog stola Razreda za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog instituta za financije i računovodstvo: Kriza i okviri ekonomske politike*, Zagreb, srpanj.
- 23) Stipetić, Vladimir, (2005.). "Laissez-faire kao ekonomska politika (prilog razmatranju hrvatske gospodarske politike u minulih 25 godina)", *Zbornik radova 13. tradicionalnog savjetovanja Hrvatskog društva ekonomista: Ekonomska politika Hrvatske u 2006.*, Opatija, Inženjerski biro d.d.
- 24) Stipetić, Vladimir, (2009.). "Kriza u poljoprivredi, prioritetnoj djelatnosti budućeg gospodarstva Hrvatske", *Zbornik radova okruglog stola Razreda za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog instituta za financije i računovodstvo: Kriza i okviri ekonomske politike*, Zagreb.
- 25) Švaljek, Sandra et al., eds., (2004.). *PROCEEDINGS - 65th Anniversary Conference of the Institute of Economics*, Zagreb, Zagreb: Ekonomski institut.
- 26) Švaljek Sandra, (2009.). "Projekcija prihoda državnog proračuna u Hrvatskoj: Zašto nastaju greške", *Privredna kretanja i ekonomska politika*, vol. 19(119), Ministarstvo financija Republike Hrvatske i Ekonomski institut, Zagreb.
- 27) Teodorović, Ivan et al., eds., (2004.). *Hrvatska na putu u Europsku uniju*, Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb.
- 28) Teodorović, I., Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., Nušinić, M. and S. Zdunić, eds., (2005.). *The Croatian Economic Development - Transition Towards the*

Market Economy, Research papers on the occasion of 80th anniversary of life and 55 years of research of professor emeritus Dragomir Vojnić, Zagreb: The Institute of Economics.

- 29) Veselica, V., (2007.). *Globalizacija i nova ekonomija*, Samobor: Dom i svijet, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo ekonomista, Inženjerski biro d.d., Zavod za poslovna istraživanja.
- 30) Veselica, Vladimir i Dragomir Vojnić, (2008.). “Quo vadis Croatia? Od “Hrvatskog glavničara” do “Globalizacije i nove ekonomije””: Hrvatska na putu u Europsku uniju”, *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 59(12), str. 741-809.
- 31) Vojnić, D., (2005.). *Investicije, reforme i tranzicija*, izabrani radovi u redakciji Ljube Jurčića, Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista.
- 32) Vojnić, D. et al., eds., (1968.-1990.). *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Zagreb: Ekonomski institut i Informator.
- 33) Vojnić, D., (1993.). *Ekonomija i politika tranzicije*, Zagreb: Ekonomski institut.
- 34) Vojnić, D., (2004.). “Tržište: prokletstvo ili spasenje”, *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 55(9-10), str. 681- 726.
- 35) Vojnić, D., (1970.). *Investicije i ekonomski razvoj*, Zagreb: Ekonomski institut i Informator.
- 36) Vojnić, Dragomir, (2008.). “Ob ekonomičeskih preobrazovanijih v Jugoslavii vo Vtoroi polovine XX veka”, *Novaja i novejšaja istoria*, No. 2, Rasijskaja akademija nauk, Moskva.
- 37) Zdunić, Stjepan, (2003.). “Relativne cijene, tečaj i konkurentnost hrvatskoga gospodarstva - uz desetu godišnjicu Stabilizacijskog programa”, *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, vol. 54(11-12).
- 38) Zdunić, Stjepan, (2004.). “Relativne cijene i izvori rasta - komparativna analiza”, *Zbornik radova 12. tradicionalnog savjetovanja Hrvatskog društva ekonomista: Ekonomska politika Hrvatske u 2005.*, Opatija, Inženjerski biro d.d..
- 39) Zdunić, Stjepan, et al., eds., (1991.). *Privatizacija u politici gospodarskog razvoja Hrvatske: prilog raspravi nacrta Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća*, Ekonomski institut, Zagreb.
- 40) Zdunić, Stjepan, (2009.). “Posebnosti hrvatske monetarne politike”, *Zbornik radova okruglog stola Razreda za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog instituta za financije i računovodstvo: Kriza i okviri ekonomske politike*, Zagreb.